

OBSAH

ÚVOD	7
1. ŽIDOVSKÉ DĚTI V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA	10
2. TEREZÍNSKÉ GHETTO	14
3. DĚTI V TEREZÍNSKÉM GHETTU	17
4. VZNIK MYŠLENKY VÝCHOVY V GHETTU A JEJÍ CÍLE	20
4.1 STRUKTURA A ORGANIZACE VÝCHOVNÉ PRÁCE V TEREZÍNSKÉM GHETTU	22
4.2 DĚTSKÉ ČASOPISY	33
4.2.1 <i>VEDEM</i>	36
4.2.2 <i>RIM RIM RIM</i>	39
4.2.3 <i>BONACO</i>	41
4.2.4 <i>HLAS PŮDY</i>	43
4.3 DĚTSKÉ ČASOPISY JAKO VÝPOVĚĎ O VÝCHOVĚ V TEREZÍNSKÉM GHETTU	44
ZÁVĚR	68
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY	71
PŘÍLOHA	73

ÚVOD

Když jsem hledala vhodný námět pro bakalářskou práci, věděla jsem, že se chci zabývat čímkoliv, co se vztahuje k židovské tematice a holocaustu. Jako první se logicky nabízela výchova židovských dětí v období Protektorátu Čechy a Morava. Vzhledem k tomu, že stejné téma je již knižně zpracováno (Kasperová 2010), hledala jsem něco, co by také odpovídalo mému původnímu záměru a bylo více originální. Proto jsem se rozhodla zaměřit na zpracování časopisů terezínských dětí, jakožto jedinečného autentického dokumentu a zdroje informací. V tomto případě šlo o informace dokládající výchovné působení v terezínském ghettu.

Časopisy mě zaujaly hned, když jsem se s nimi poprvé setkala na webových stránkách projektu *Terezínská štafeta* (<http://www.terezinskastafeta.cz>). Při pročitání stránek, které psaly děti v otřesných podmínkách svých provizorních domovů v Terezíně, jsem si uvědomila, jak významným výchovným, vzdělávacím a v neposlední řadě i zábavným prostředkem tyto časopisy v tehdejší době byly a jak i po mnoha letech mohou oslovit dnešního čtenáře. Nejenže jsou důležitým dobovým zdrojem informací o každodenním životě v terezínském ghettu z pohledu jeho nejmladších obyvatel, jsou i obrazem výchovných a vzdělávacích aktivit, které v Terezíně probíhaly. Kromě výpovědí těch, kteří přežili, jsou tyto časopisy jediným dokladem o životě židovských dětí v Terezíně. Společná práce na nich navíc pomáhala malým autorům rozvíjet potřebu vzájemné spolupráce, byla sjednocujícím prvkem v jejich nedobrovolně vytvořeném kolektivu. Byla i výrazem neuvěřitelné vnitřní síly, touhy po lepší budoucnosti a hledání smyslu života.

Cílem této práce je prostřednictvím analýzy vybraných příspěvků z některých časopisů, tajně vydávaných dětmi v Terezíně v letech 1942 – 1944, představit čtenáři charakter a způsob výchovné práce v ghettu. Právě použití autentických pasáží z časopisů a jejich analýza se jeví jako nejvhodnější způsob, jak podat pokud možno nezkreslený obraz o činnosti vychovatelů a pedagogů v terezínském ghettu a o vlivu, který tato činnost měla na děti – autory a čtenáře časopisů. Mladí autoři, ale i dospělí přispěvatelé ve své práci zachytili všechny podstatné výchovné momenty, se kterými se v průběhu pobytu v ghettu setkali. V některých případech máme možnost porovnat jejich rozdílný názor.

Významnou roli sehrály časopisy i v oblasti vzdělávání, tedy jako prostředek poučení a také zábavy ve volném čase, což je v práci opět doloženo prostřednictvím citovaných ukázek.

Na výchově a vzdělávání se nepodíleli pouze dospělí obyvatelé ghetta, ale také samy děti, které se svými literárními a dalšími aktivitami a více či méně odpovědným přístupem k plnění s tím spojených povinností vzájemně ovlivňovaly a můžeme říci i vychovávaly. Tímto způsobem se naplňovala základní myšlenka terezínské výchovné koncepce – „výchova v a pro společenství“, jak je patrné z vybraných ukázek z časopisů.

Samotné analýze časopisů předchází seznámení s dobovým kontextem, zaměřené na postavení židovských dětí v tehdejší Protektorátu Čechy a Morava a na podmínky jejich života v ghettu Terezín. Sem patří i část věnovaná zrodu myšlenky výchovy dětí v Terezíně a organizaci tamní výchovné a vzdělávací činnosti. Tato část práce vznikla zpracováním nejdůležitějších údajů, které jsem získala studiem odborné literatury související s problematikou života židovského obyvatelstva a zejména dětí za Protektorátu.

Časopisům a jejich charakteristice je věnována další část, na kterou navazuje analýza ukázek, jež je vlastním těžištěm celé práce. Zde se zaměřuji na obsah vybraných příspěvků a na konkrétních příkladech chci ilustrovat charakter výchovy v terezínském ghettu a její vliv na židovské děti. Časopisy, které vznikly na popud vychovatelů, jsou nejen odrazem výchovného působení, ale také jeho prostředkem, který ovlivňoval jak autory, tak i čtenáře a posluchače. Další vybrané ukázky mají sloužit jako doklad o neméně důležitých funkcích časopisů, kterými jsou funkce vzdělávací a zábavná. V době svého vzniku se staly zvláštním druhem encyklopedií či učebnic, které sestavovaly děti pro děti.

Závěr práce je shrnutím a zhodnocením významu literární a vydavatelské činnosti pro život, výchovu a vzdělávání a celkový vývoj osobnosti dětí v terezínském ghettu. Je zmíněn i přínos a nadčasové poselství, které v sobě dochované časopisy mají pro následující generace.

Pro zpracování údajů týkajících se dobového rámce a charakteristiky terezínských časopisů jsem čerpala informace z publikací o dějinách židovského národa a zejména z deníků a vzpomínek bývalých obyvatel ghetta, z nichž mnozí byli přispěvateli dětských časopisů. Nejdůležitějším zdrojem pro analýzu článků byla výše zmíněná webová stránka projektu *Terezínská štafeta* a stránky Židovského muzea v Praze, kde jsou k nahlédnutí originály všech dochovaných čísel terezínských dětských časopisů.

Pro získání uceleného přehledu o situaci v oblasti výchovy a vzdělávání v ghettu bylo nutné, kromě shromáždění a zpracování nejdůležitějších historických údajů i pečlivě prostudovat všechna dostupná čísla vybraných časopisů a zvolit vhodné ukázky, které by co nejlépe ilustrovaly působení terezínských vychovatelů na děti.

Při zpracování zvolených ukázek z dětských časopisů (viz kapitola 4.3) jsem jako nejvhodnější metodu použila obsahovou analýzu. Přitom jsem vycházela i ze studia literatury vztahující se k tematice výchovy v terezínském ghetu a ze srovnání výchovných principů, které v ní byly uvedeny a jejich odrazu v obsahu příspěvků publikovaných v terezínských časopisech.

Výběr citovaných pasáží byl zaměřen v první řadě na články vztahující se k výchovným otázkám (chování, úcta k lidem, morální postoje, slušné vyjadřování, udržování pořádku, hygiena). S rozvojem osobnosti samozřejmě souvisí i vzdělávání, proto byl výběr dalších ukázek orientován na příspěvky poučného charakteru. V neposlední řadě měly časopisy i funkci zábavnou, a tak nechybí ani ukázky z této oblasti.

V práci jsou použity pouze ukázky a citace z těch časopisů, pro jejichž zveřejnění se mi podařilo získat písemný souhlas současných majitelů a skeny vybraných stránek. Pro tento účel jsem se spojila s pracovníky Památníku Terezín (časopisy **Vedem** a **Rim Rim Rim**) a Židovského muzea v Praze (časopisy **Bonaco** a **Hlas půdy**). Pokusila jsem se kontaktovat i majitele dalších dochovaných časopisů, bohužel bez úspěchu.

Ukázky jsou v práci použity v doslovném přepisu podle dochovaných originálů, mohou tedy obsahovat gramatické či stylistické chyby, v případě strojově psaných částí i překlepy.

1. ŽIDOVSKÉ DĚTI V PROTEKTORÁTU ČECHY A MORAVA

Norimberské zákony, přijaté na Říšském sněmu v roce 1935, jasně definovaly, kdo je a není Židem a staly se základním prostředkem nacistické moci při diskriminaci, postupné izolaci ve společnosti a později, v rámci „konečného řešení židovské otázky“, masové likvidaci židovského obyvatelstva během druhé světové války. Jejich platnost se rozšiřovala z Německa i na další území, která se dostala pod nadvládu nacistů. Již na jaře 1939, po vzniku Protektorátu Čechy a Morava, docházelo k jejich uplatňování i na našem území.

Začaly probíhat první registrace občanů, kteří byli označeni za Židy, docházelo k sepisování a zabavování jejich majetku (např. rozhlasové přijímače, hudební nástroje, fotoaparáty a dokonce i domácí zvířata) a židovské obyvatelstvo bylo krok za krokem izolováno od ostatní společnosti. Dělo se tak prostřednictvím zákazů a omezení, která na příkaz Ústředny pro židovské vystěhovalce vydávala Židovská náboženská obec. Na jejich základě přicházeli Židé o zaměstnání. V první řadě to byli lékaři, soudci, notáři, učitelé. V nemocnicích a hromadných dopravních prostředcích měli Židé povolený vstup pouze do vyhrazených míst. Na úřady a do obchodů směli chodit jen v určený čas a dokonce i výběr zboží, které si mohli koupit, byl značně zúžený (nesměli například dostávat přiděly cukru, ovoce, sýrů, masa).

Další omezení se týkala i možnosti pohybu na veřejných prostranstvích. Parky, nábřeží, hřiště, veřejná koupaliště, některé ulice v centru měst to vše byla místa, která se takřka ze dne na den stala pro Židy zapovězenými. Zvláště děti snášely všechny podobné změny těžce. Nedokázaly pochopit, proč si dál nemohou hrát na místech, na kterých vyrůstaly a proč se jim vyhýbají kamarádi, které znaly od malička. Nacistická propaganda se prostřednictvím protektorátního tisku neúnavně starala o to, aby se mezi českým obyvatelstvem šířily protižidovské nálady a nenávist a veškeré případné projevy sympatií se Židy byly přísně trestány.

Společenský život židovských rodin se měnil. Místo návštěv kulturních a společenských institucí (restaurace, divadla, kina, muzea a galerie), na něž se rovněž vztahoval zákaz vstupu pro židovské občany, se začaly scházet rodiny podobně postižené a společně trávily volný čas. Vznikala často pevná pouta přátelství a solidarity, jako produkt tíživé životní situace.

Většina tehdejších obyvatel židovského původu se však cítila být více Čechy. Celé rodiny byly asimilované v českém kulturním prostředí a po dlouhá léta žily stejným způsobem jako nežidovské obyvatelstvo. Velká část z nich nikdy nemluvila hebrejsky, ani nedodržovala

tradiční židovské zvyky. Svoje židovství si tito lidé uvědomili až ve chvíli, kdy je za Židy označili nacisté podle norimberských zákonů a jejich život se v důsledku toho začal od základů měnit.

Nacistická protižidovská politika postihla všechny Židy bez rozdílu, týkala se tedy i dětí. Nacisté se v první řadě zaměřili na vyloučení nastupující židovské generace z oblasti vzdělávání. Mladý vzdělaný Žid byl pro Německo velkým nebezpečím, stejně jako vliv, který by mohl mít na ostatní nežidovské obyvatelstvo. Prvním krokem byla tedy izolace dětí a mládeže od jejich árijských vrstevníků. Do té doby židovské děti většinou navštěvovaly školy všech stupňů společně s ostatními dětmi. Vzhledem ke skutečnosti, že asimilační tendence byly, zejména v Čechách, vždy poměrně silné, neexistovalo zde příliš mnoho židovských škol. Základní školství bylo zastoupeno v Praze, Brně a Moravské Ostravě a jediné židovské reálné gymnázium na našem území bylo v Brně. Podrobně situaci v oblasti židovského školství před a v době Protektorátu popisuje Kasperová (Kasperová 2010).

Pražská židovská obecná škola sídlila v Jáchymově ulici v Praze 1 na Starém Městě. Byla založena v roce 1920 a jejím zřizovatelem byla Židovská matice školská. Na území Čech to byla jediná obecná židovská škola, a to i v období Protektorátu.

Nacisté i v oblasti likvidace židovského školství, stejně jako v ostatních sférách společenského života, postupovali po etapách. V roce 1939 byli žáci a studenti židovského původu vyloučeni ze všech protektorátních německých škol a od roku 1940 ze všech ostatních veřejných škol. Mohli navštěvovat pouze židovské školy. Mnoho dětí a mladých lidí tak náhle zůstalo bez možnosti soustavného vzdělávání, ztratilo každodenní sociální kontakt se svými kamarády a spolužáky a jedinou cestou, jak se dále vzdělávat, pro ně bylo často pouze domácí vyučování, ale i to bylo velmi brzy protektorátními úřady omezeno. Pro všechny nežidovské učitele platil přísný zákaz vyučovat židovské děti a mládež. O výuku se tak starali kromě učitelů i bývalí lékaři, soudci a další Židé, kteří nesměli vykonávat svoje původní povolání. I přes jejich upřímnou snahu nebylo vždy možné zajistit kvalitní výuku, neboť se jednalo o lidi bez pedagogického vzdělání a bez předchozích zkušeností v práci s dětmi. Navíc obsah veškeré výuky, poskytované židovským žákům, nesměl překročit hranice základního vzdělání.

Děti, které měly tu možnost, začaly navštěvovat židovské školy, například již zmíněnou školu v Jáchymově ulici, která byla jedinou svého druhu na území okupovaných Čech a Moravy. Kapacita školní budovy však brzy nestačila pojmout rostoucí příliv nových žáků. Muselo být zavedeno směnné vyučování, střídavě se učilo dopoledne a odpoledne.

Učitelé se, i přes nelehké podmínky, snažili ze všech sil pracovat s dětmi tak, aby nezůstávaly pozadu za svými vrstevníky, ať už šlo o rozsah znalostí, nebo o oblast jejich osobního rozvoje. Seznamovali své žáky s židovskými dějinami a tradicemi a probouzeli v nich hrdost na svůj původ. Děti se na každém kroku setkávaly s vyhláškami o zákazu vstupu Židům a se svými rodinami se ocitly náhle v sociální izolaci. Nejednou musely snášet urážky a projevy pohrdání, a tak nutně potřebovaly posílit víru v to, že jsou plnohodnotnými lidmi.

Škola se pro ně stala místem, kde mohly alespoň dočasně zapomenout na změny ve světě, který je obklopoval a které pro ně byly zcela nepochopitelné. Ve společnosti lidí, kteří sdíleli stejný osud, prožívaly drobné radosti, byly zde částečně chráněny před nebezpečím a nenávisť vnějšího světa.

Jeden ze žáků židovské školy v Jáchymově ulici v Praze, Petr Ginz, který se později stal šéfredaktorem časopisu **Vedem**, prvního z dětských časopisů vydávaných v Terezíně, ve svém deníku popsal průběh školní chanukové oslavy v roce 1941: „**18.XII. 1941 (Čtvrtek)** ... *Vůbec jsme se neučili, měli jsme jen besídku. Nejdříve jen pro malé děti a pak pro sebe. V dětské bylo kouzelníkovo představení, proslov, melodrama a hra „v hračkářském krámě o půlnoci“.* Vše se znamenitě povedlo, děti byly podarovány věcmi, které jsme my (IV.B) přinesli. Potom jsme dělali besídku pro sebe, kde byly čteny různé chanukové povídky a hráno na harmoniku. Hrál na ni Baum (tzv. Pašík pro svou tloušťku), jemuž necht' je vzdána všechna čest za jeho umění, zrovna tak jako Tomáši Kleinovi (tzv. Eukalyptové větě, při zkoušení řekl místo věta Euklidova věta Eukalyptova), jenž hrál kouzelníka a výtečně to uměl... Na konec byla nadílka, já jsem dal Dušnerovi třískací tužku, která, když se odstraní špička bouchne (je v ní kapsle). Ohromně se to povedlo, viděla to i Lauscherka*) a hrozně se smála. Dostal jsem notes, tužky, lodku, kružítkovou soupravu a mnoho jiných.“ (Tichý 2014, str. 66-67). Již v tomto a podobných momentech se budovala potřeba soudržnosti a přátelství, která byla pro děti i jejich vychovatele tolik důležitá i později, zejména při nuceném pobytu v terezínském ghettu a dalších koncentračních táborech.

*) Irma Lauscherová byla Petrova třídní učitelka. Později působila jako jedna z vychovatelek dětí v Terezíně. (pozn. aut.)

Poslední fází nacistické „školské politiky“ byl rok 1942, kdy byl vyhlášen zákaz veškerého vyučování židovských dětí na území Protektorátu a došlo k uzavření židovských škol. V té době už byly v plném proudu transporty, které odvážely děti i dospělé do koncentračních táborů, otázka vzdělávání již tedy byla z pohledu nacistů naprosto bezpředmětná. Starší děti musely dokonce nastoupit do zaměstnání, což byl i případ Petra Ginze. Po uzavření školy v Jáchymově ulici, začal pracovat v opravně psacích strojů, kde ho 22. října 1942 zastihla i zpráva o zařazení do transportu (Tichý 2014, str. 135, Pressburger 2004, str. 25).

Veškerá dříve zmíněná nařízení, zákazy a omezení byly součástí přesně vypracovaného plánu, který byl dílem zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha, hlavního organizátora protižidovské politiky nacistického Německa. V první fázi měli být Židé izolováni od ostatního obyvatelstva. Žili v tzv. „ghettu bez zdí“ mezi ostatními obyvateli Protektorátu, ovšem se značně okleštěnými právy a od 1.9. 1941 dokonce povinně označení žlutou šesticípou Davidovou hvězdou s nápisem Jude. Toto nařízení platilo pro všechny občany židovského původu od dovršení věku šesti let. Tím byla izolace Židů dokončena. Na řadu mohl přijít další krok Heydrichova plánu – soustředění Židů do jednoho místa, pro většinu z nich výchozího bodu pro cestu na smrt.

2. TEREZÍNSKÉ GHETTO

Terezín nebyl zvolen jako místo k vybudování sběrného tábora pro soustředění židovského obyvatelstva náhodou. Pevnostní charakter města byl velkou výhodou vzhledem k účelu, pro který si jej nacisté vybrali. Mohutné hradby usnadňovaly střežení celého města a množství rozlehlých kasárenských budov poskytovalo prostory k ubytování velkého množství lidí. Svoji roli sehrála i skutečnost, že se v nedalekých Bohušovicích nad Ohří nacházelo nádraží, kam směřovaly transporty přivážející vězně do Terezína a později od ledna 1942 odtud odjížděly vlaky s transporty na „východ“, nejčastěji do vyhlazovacích táborů Treblinka a Osvětim.

V nedaleké Malé pevnosti bylo od roku 1940 umístěno vězení gestapa, kam v období existence ghetta putovali ti, kteří se zvlášť závažným způsobem provinili proti táborovým předpisům. Ačkoliv nacisté během příprav na vytvoření ghetta uvažovali o několika jiných alternativách, zvítězil nakonec právě Terezín, který se tak až do dnešních dnů stal jedním ze symbolů holocaustu.

Pro potřeby nacistické vlády plnilo terezínské ghetto (Ghetto Theresienstadt) několik důležitých funkcí. Nejen, že bylo zřízeno jako místo soustředění veškerého židovského obyvatelstva, aby se území okupované Německem „vyčistilo“ od nežádoucí podřadné rasy, ale mělo částečně i funkci likvidační. Nacisté se spoléhali na to, že v nelidských podmínkách tábora zemře značná část jeho obyvatel, zejména těch nepotřebných, tedy nemocných a starých lidí a malých dětí. Ti, kteří přežili, byli dříve či později zařazeni do transportů, které je údajně odvážely k pracovnímu nasazení ve prospěch Říše, což však byla pravda jen zčásti, na většinu z nich čekala smrt v plynových komorách.

Neméně důležitá byla propagandistická funkce ghetta Terezín. Na samém počátku jeho existence prohlašoval Hitler, že Terezín se stane jakýmsi domovem pro staré občany židovského původu, hlavně pro válečné veterány z první světové války. Tento šikovný zastírací manévr měl obyvatelstvo udržet v klidu a plané naději do budoucna, měl zamezit případným nepokojům nebo vzpourám. Tento předpoklad se ukázal být správným. Židé se skutečně až neuvěřitelně klidně a poslušně podřizovali všem příkazům, snášeli bez odporu nelidské podmínky a kruté zacházení při transportech i během pobytu v ghettu. Nikoho tenkrát ani nenapadlo, kam až může Hitler ve své nenávisti zajít. Okolní svět žil v bláhové iluzi, že nově založené ghetto je prototypem budoucího židovského státu, který vznikne po skončení války, jak to tvrdila hitlerovská propaganda.

Nacisté byli dokonce natolik důkladní, že se jim podařilo přesvědčit i delegaci Mezinárodního výboru Červeného kříže, která Terezín navštívila 23. června 1944 o tom, že zvěsti o nelidském zacházení se Židy, které se začaly šířit ve světě, jsou pouhé výmysly. Vzhledem k tomu, že nacisté o připravované návštěvě věděli s dostatečným předstihem, měli dost času na to, aby náležitě zaranžovali dokonalou podívanou. Takzvané „zkrášlování ghetta“ začalo již během roku 1943 a v jeho průběhu se podoba ghetta výrazně změnila. Nejprve byl změněn název, místo označení Ghetto se začal používat název Židovské sídliště Terezín. Ulice, které byly do té doby označeny písmeny Q (Querstrasse – příčná ulice) a L (Langestrasse – podélná ulice) a čísla, dostaly názvy jako např. Radniční či Jezerní. Uvnitř města vznikaly parky a dětská hřiště, upravovaly se budovy, jak zvnějšku, tak i uvnitř, stavěly se kavárny a obchody, byla otevřena i banka a do oběhu se dostala zvláštní, ovšem zcela bezcenná, terezínská měna.

Vraťme se však na začátek historie ghetta. 24. listopadu 1941 odjel do Terezína první speciálně sestavený transport. Tvořilo jej 342 prácechopných mužů, tzv. „komando výstavby“ (Aufbaukommando), které mělo za úkol připravit město na brzký příjezd prvních hromadných transportů. V té době žilo ve městě ještě i civilní obyvatelstvo, které mělo být postupně vystěhováno. V počátcích ghetta byl proto Terezín rozdělen na dvě části, jejichž hranice byla střežena a obyvatelé ghetta měli přísný zákaz jakéhokoliv styku s civilisty. Režim byl v období uzavřeného ghetta, to znamená do 1. července roku 1942, kdy bylo ghetto otevřeno a rozšířeno i na zbytek území města, velmi přísný. Platil dokonce zákaz návštěv mezi rodinnými příslušníky. Ženy a muži žili odděleně, děti ve věku do dvanácti let byly ubytovány s matkami a starší chlupci s muži. Situace se zlepšila teprve poté, kdy zde již nezůstalo žádné civilní obyvatelstvo a pohyb vězňů tudíž mohl být volnější.

V dobách, kdy byl Terezín posádkovým městem, žilo zde okolo sedmi tisíc obyvatel. Již prvním hromadným transportem bylo přivezeno zhruba stejné množství lidí. V průměru žilo v ghettu kolem čtyřiceti tisíc obyvatel. V září 1942 přesáhl počet obyvatel ghetta neuvěřitelných padesát tisíc. V kasárenských objektech bylo v jedné místnosti ubytováno i několik set lidí, neexistovalo zde žádné soukromí. Vši, blechy a štěnice byly normálním zjevem. Celkově byly hygienické podmínky katastrofální, což bylo při tak vysokém počtu lidí pochopitelné. Táboroví lékaři a zdravotní sestry (všichni byli také vězni) neustále bojovali s nemocemi, jako byl například průjem, tuberkulóza, břišní tyfus a různé kožní choroby, a to vše při nedostatku léků a dalšího zdravotnického materiálu. Vysoká nemocnost a úmrtnost vězňů byla způsobena nejenom otrěsnými hygienickými podmínkami, ale i sníženou imunitou

v důsledku nedostatečné a málo vydatné stravy. Nejvíce postiženi byli staří lidé, jejichž přiděly potravy byly snižovány ve prospěch dětí.

Důležitou, avšak nelehkou úlohu v organizaci života ghetta sehrála židovská Rada starších (Ältestenrat), v jejímž čele stál židovský starší (Judenälteste). V této funkci se postupně vystřídaly tři osobnosti z řad vězňů. Jako prvním židovským starším byl jmenován Jakob Edelstein, jeho nástupcem byl dr. Paul Eppstein a posledním starším byl dr. Benjamin Murelstein. Zřízením židovské samosprávy byla pověřena pražská Židovská obec a to nařízením ze strany nacistické Ústředny pro židovské vystěhovalce. Řízení ghetta bylo tedy zdánlivě v rukou samotných Židů, ovšem fakticky byly pravomoce Rady starších omezovány neustálými zásahy nacistické komandatury (vedení tábora), které byla podřízena. Jednou z činností Rady bylo sestavování seznamů obyvatel pro připravované transporty z Terezína a případné vyreklamování osob z transportu (jednalo se o výměnu jednoho člověka za někoho jiného). Právě tato činnost byla terčem časté kritiky ze strany obyvatel ghetta. Členové Rady byli obviňováni z toho, že záměrně chrání svoje příbuzné a známé před zařazením do transportů. Na druhou stranu je nutno objektivně uznat, že právě Rada starších se všemožně snažila uchránit před odvečením na východ nejmladší obyvatele ghetta, děti, a to i bez ohledu na příbuzenské vztahy.

Židovská samospráva byla poměrně rozsáhlým orgánem, ve kterém fungovalo několik oddělení. Jedno z nich mělo na starost například již zmiňované sestavování transportů a evidenci obyvatel ghetta. Dalším bylo Hospodářské oddělení, které kromě jiného zajišťovalo pracovní nasazení vězňů v různých oblastech života tábora (v kuchyních, čistírnách, dílnách, ve zdravotnictví apod.). Z dalších můžeme jmenovat Oddělení zdravotní a sociální péče a velmi důležitou úlohu v životě tábora hrálo Oddělení péče o děti a mládež (Jugendfürsorge), o jehož činnosti budou pojednávat následující kapitoly.

3. DĚTI V TEREZÍNSKÉM GHETTU

Děti byly v Terezíně těmi nejzranitelnějšími, nejubožejšími bytostmi, ačkoliv ze stránek dochovaných časopisů, které samy psaly, by často člověk mohl nabýt dojmu, že se jich okolní strádání a beznaděj tolik nedotýkaly. Nebyla to přetvářka, jen schopnost dětské duše a mysli zabrat se do zajímavé činnosti s takovým zaujetím, že všudypřítomné utrpení a strach z toho, co přijde, byly alespoň dočasně vytlačeny z vědomí. Stejně tomu bylo i při každodenních hrách a sportovních aktivitách, které jsou pro všechny děti přirozeným projevem a nechyběly ani v životě malých terezínských obyvatel.

Realitě, která člověka obklopuje, však nelze trvale unikát, a tak i do básní a příběhů dětských autorů proniklo někdy více někdy méně toho, co skutečně prožívali a cítili. Stesk po domově a rodině, strach z neznámého prostředí a každodenní nejistota, to jsou jen ty nejzákladnější pocity, které děti v Terezíně prožívaly jako součást svého života. Ze dne na den se z jejich světa vytratily zásadní jistoty. Ve svém psychickém vývoji musely přeskočit několik let a stát se dospělými v době, kdy jejich nežidovští vrstevníci prožívali, v rámci možností válečných let, bezstarostné dětství či dospívání.

Již v prvních transportech v roce 1941 přijely do Terezína i děti. Celkem jich terezínským ghettem v letech 1941 až 1945 prošlo kolem patnácti tisíc. Pro většinu z nich, zrovna tak jako pro většinu dospělých, byl Terezín pouze přestupní zastávkou na cestě na „východ“, tedy na smrt v nacistických vyhlazovacích táborech. Z celkového počtu téměř 7600 dětí, které byly z Terezína deportovány, se jich zachránilo pouze asi 240. Na nechvalně známé osvětimské rampě, kde probíhaly okamžitě po příjezdu transportu selekce, byl jediným gestem*) nezvratně určen osud zejména dětí mladších patnácti let. Ty měly téměř nulovou šanci projít šťastně selekcí a mít tak naději na přežití, nebo alespoň prodloužení života.

Pokud jim ovšem nepomohla šťastná náhoda, jako v případě Zdeňka Ohrensteina**), který na poslední chvíli přeběhl ze skupiny na levé straně do skupiny vpravo a zachránil si tím život. Podle vlastních slov se tak zachoval proto, že na něj zamávali jeho starší kamarádi, kteří stáli ve skupině těch vyvolených (Křížková, Kotouč, Ornest 1995, str. 113).

*) Při selekci v Osvětimi nacistický lékař (neblaze v této funkci proslul J. Mengele) rozřazoval vězně tak, že každému rukou ukázal, jestli má jít na levou nebo na pravou stranu. Směr nalevo znamenal smrt v plynu. (pozn. aut.)

**) Z. Ohrenstein (1929 – 1990) – později známý český herec, mladší bratr básníka J. Orteny. V Terezíně žil v domově L 417 a byl jedním z autorů časopisu Vedem. V roce 1946 přijal umělecké jméno Ornest. (pozn. aut.)

Nacisté si vybírali pouze jedince zdravé a hlavně dostatečně silné, aby je mohli ještě využít na práci. Ostatní pro ně byli neužiteční a hromadně putovali přímo do plynových komor.

V Terezíně se, navzdory psychickým i fyzickým útrapám, kterým bylo tamní obyvatelstvo vystaveno, děti i rodily. Dělo se tak přes přísný zákaz vydaný nacisty, kteří dokonce roku 1943 nařídili povinné provádění potratů. Utajované těhotenství bylo přísně trestáno. Často byla postižena celá rodina, trestem bylo okamžité zařazení do transportu. Nejednou se do transportu dostaly i matky s novorozenci s dětmi. Z přibližně dvou set dětí narozených během okupace v ghettu se jich dožilo osvobození pouhých dvacet pět.

Děti do Terezína přijížděly v doprovodu někoho z rodičů, či jiných příbuzných a známých, avšak mnohé z nich byly do transportu zařazeny samotné. Jejich situace v novém prostředí byla proto složitější, než v případě dětí, které nezůstaly opuštěné. Neměly možnost setkat se občas se svými blízkými, cítit jejich přítomnost a podporu. Odloučené od rodičů a sourozenců si musely zvykat na cizí lidi a město. Z jejich dosavadního života nezůstalo vůbec nic, kromě těch nejdůležitějších věcí, které si přivezly ve svém padesátikilovém transportním zavazadle.

Vychovatelé a vychovatelky se ze všech sil snažili, aby dětem v mezích svých možností nahradili rodinu a láskyplnou péči. Většinou šlo o velmi mladé lidi, pro které byl pohled na ztrápené a nešťastné děti psychicky velmi náročný. Jeden z vychovatelů v domově L 218, Zeev Schek, krátce po válce ve zprávě pro komisi pro koncentrační tábor Terezín vzpomínal: „... *Kdo ale pracoval v Terezíně s dětmi, ten ví, že se někdy oko tohoto dítěte divně zalesklo, ten zná pohled, ve kterém bylo tolik proč a na který žádný vychovatel neznal své proto, ten ví, že děti v noci probouzející se otevíraly oči a zíraly do prázdné tmy, ten slyšel někdy jejich tichý pláč, pro který nebylo léku...*“ (Křížková, Kotouč, Ornest 1995, str. 30).

Již v prvních týdnech existence ghetta věnovala židovská samospráva velkou péči právě zlepšení životních podmínek dětí. Dostávaly lepší oblečení a větší přiděly potravin, většinou na úkor starých lidí. Snahou samosprávy a vzniklého Oddělení pro péči o děti a mládež bylo také vytvořit speciální dětské domovy a zajistit tak řádnou a systematickou výchovu nejmladších obyvatel ghetta a lepší ubytovací podmínky (viz kapitola 4). Od ledna 1942, kdy začaly první transporty z Terezína směrem na východ, přibyla členům samosprávy další starost – jakým způsobem zachránit co nejvíce dětí od deportace a udržet je v ghettu, které pro ně bylo nejbezpečnějším místem. Ve spolupráci s tábory lékaři využívali skutečnost, že nemocní nebyli zařazováni do transportů, a proto „ukrývali“ děti, které byly na transportním seznamu, do nemocnic.

V období „uzavřeného ghetta“, tedy od listopadu 1941 do začátku července 1942, žily děti v kasárnách společně s dospělými. Ty nejmladší, ve věku do dvanácti let, byly ubytovány v ženských kasárnách s matkami. Starší chlapci byli potom přestěhováni do kasáren k mužům. Dospělí museli každý den odcházet na dlouhou dobu do práce a děti zůstávaly na ubikacích samy bez dozoru, dokud se jejich spolubydlíci nevrátili.

Od čtrnácti let chodily děti, stejně jako dospělí, každý den do zaměstnání. Nejčastěji pracovaly v zahradách při pěstování ovoce a zeleniny, převážně pro potřebu nacistického vedení ghetta. Byla to práce mezi dětmi oblíbená, neboť poskytovala možnost trochu si vylepšit jednotvárný a nezdravý táborový jídelníček. Vždy se podařilo něco málo ujíst a některé děti dokonce s úspěchem vynášely ovoce a zeleninu pro své kamarády v domovech.

Starší dívky často pomáhaly jako zdravotní sestry v ambulancích či nemocnicích, nebo působily jako ošetřovatelky u malých dětí. Některé pracovaly ve správkárně uniform, jiné v čistírně, v zahradách, v kuchyni nebo na poště. Mezi častá zaměstnání chlapců patřily různé řemeslnické profese. Učili se a pracovali v dílnách a všude tam, kde bylo potřeba jako kováři, truhláři, elektrikáři nebo instalatéři.

Jakmile došlo k „otevření“ ghetta (červenec 1942), začaly z iniciativy Oddělení pro péči o děti a mládež vznikat první dětské domovy (Kinderheimy). Život nejmladších obyvatel pomalu dostával pevný řád. Denní režim v domovech byl organizován podle časového harmonogramu, ve kterém pochopitelně nechybělo ani osobní volno. Součástí denního rozvrhu bylo i tajné vyučování a přednášky, které se, společně s bohatým kulturním programem, staly nedílnou součástí terezínského života a výrazem síly a neporazitelnosti židovského lidu.

Veškeré aktivity, probíhající v ghettu, ať už v oblasti výchovné, kulturní nebo sportovní, dodávaly lidem sílu k přežití. Ti, kteří na svůj osud nerezignovali a našli si i v nejistotě táborového života smysl vlastní existence v nějaké činnosti, měli větší možnost prožít relativně spokojeně dobu svého nuceného pobytu v ghettu. Nebylo samozřejmě v silách nikoho změnit svůj osud, ale lidé měli alespoň dostatek sil přijímat nevyhnutelné zlo statečně a důstojně.

4. VZNIK MYŠLENKY VÝCHOVY V GHETTU A JEJÍ CÍLE

Členové židovské samosprávy se po celou dobu snažili, aby se život terezínských dětí co nejvíce podobal životu na svobodě. Jejich společným cílem bylo připravit mladou generaci na období po skončení války. Vychovat z mladých lidí, i přes nepříznivé a nepřírozené podmínky tábora, lidi vzdělané, pracovité a morálně vyspělé.

Situace však nebyla v prvních měsících terezínského ghetta pro hromadné výchovné působení právě příznivá. Děti trávily většinu času samy na ubikacích, kde žily společně s dospělými. Když jejich spolubydlíci odešli do zaměstnání, zůstaly děti bez dozoru a bez jakékoliv smysluplné náplně volného času.

Jacob Edelstein, který se velmi zasloužil o zlepšování podmínek pro děti, a jeho spolupracovníci si uvědomovali, že takový stav není z výchovného hlediska vůbec vhodný. Bylo nezbytně nutné najít způsob, jak děti uchránit před nebezpečným vlivem demoralizujícího prostředí a vštípit jim základní morální zásady.

Neustálý nedostatek jídla i materiálního zabezpečení nutil lidi chovat se tak, jak by se za normálních podmínek většina z nich nikdy nezachovala. Uvnitř ghetta se utvářela specifická zvrácená morálka. „Šlojsky“*) se staly běžným jevem v životě ghetta. Tak běžným, že se na ně přestalo nahlížet jako na něco špatného a zavrženého. Na jedné straně existovaly nečekané projevy solidarity a přátelství i mezi cizími lidmi a na straně druhé dennodenně probíhal bezohledný boj o získání výhod i na úkor ostatních. Děti všechno dění kolem sebe vnímaly a vstřebávaly. Jejich morální vývoj tím byl ovlivňován v nejcitlivějším období. Hrozilo nebezpečí, že pod vlivem negativních vzorů nebudou v dospělosti schopny rozeznat dobro a zlo a nebudou se moci zařadit do normální společnosti.

Cestou k řešení se měla stát výchova a vzdělávání, ovšem dobře organizované, jednotné a zahrnující všechny děti. Bylo zapotřebí vytvořit dětské a mládežnické kolektivy, které by pod vedením vychovatelů a učitelů společně žily, vzdělávaly se a aktivně trávily volný čas. Současně však vyvstala otázka, k čemu má výchova v ghettu směřovat, jaký má být její cíl. Při jejím řešení se ukázalo, že mezi zainteresovanými osobami, tedy členy samosprávy a

*) V terezínské mluvě se používal výraz „šlojska“, který znamenal „krádež“. (pozn. aut.)

vychovateli, existují zásadní rozpory v pojetí výchovy. Na jedné straně stála skupina těch, kteří prosazovali výchovu v duchu židovských tradic a sionismu, to znamená jako přípravu pro život v budoucím židovském státě. Proti tomuto pojetí se ostře postavili ti, kteří byli stoupenci asimilačních tendencí. Poukazovali na fakt, že mezi terezínskými dětmi je množství těch, které pochází právě z rodin asimilantů a nelze jim vnucovat nový názor a životní styl.

Hledání správné cesty terezínské výchovy bylo komplikované. Každý z vychovatelů*), či představitelů samosprávy měl vlastní představu a koncepci. Všichni se však shodovali v jednom. Situace v uzavřeném ghettu, kde spolu musí žít tak různorodé společenství lidí, jejichž lidství je navíc neustále ponižováno, vyžaduje jediné - na konci výchovného procesu musí být člověk, který si uvědomuje svoji jedinečnost a je schopen vážít si sám sebe a současně dokáže respektovat ostatní lidi a jejich názory.

Vznikla tak myšlenka „výchovy v a pro společenství“, která později určovala podobu výchovného působení vychovatelů a učitelů. Dětský kolektiv jako živý a složitý organismus fungující na základě vzájemných vztahů a společných úkolů se měl stát prostředkem výchovy a také jejím cílem. V rámci jednotlivých společenství, která vznikla v dětských a mládežnických domovech, měli vychovatelé možnost seznamovat své svěřence s různými politickými názory, které sami preferovali. V zásadě ale měla být terezínská výchovná koncepce apolitická.

Dalším úkolem, který ležel před členy židovské samosprávy, bylo vyřešení problému, jakým způsobem zorganizovat volný čas dětí a mládeže, aby jejich činnost byla smysluplná a pro ně zajímavá. Vzhledem k tomu, že židovské děti v Protektorátu neměly možnost vzdělávání, které vždy bylo pro židovskou kulturu velmi důležité, bylo rozhodnuto, že jako součást táborových kroužků**) bude probíhat pravidelné tajné vyučování. Brzy se stalo nedílnou součástí života v ghettu. Pro všechny zúčastněné znamenalo odpoutání se od otřesné reality, která je obklopovala a ze které nebylo úniku. Jeho prostřednictvím nacházeli nový smysl života. Platilo to jak pro děti, tak i pro jejich učitele, ve většině případů laiky, kteří obětavě předávali svoje znalosti mladé generaci navzdory zákazům a nedostatku materiálního zabezpečení.

*) Vychovatelé byli v mluvě terezínských dětí nazýváni „madrichové“. V hebrejštině slovo madrich znamená průvodce. (pozn. aut.)

**) Nacistická komandatura (vedení tábora) povolila tyto kroužky, ve kterých se děti zdokonalovaly v ručních pracech, kreslení a zpěvu. Tím se měly připravit na nástup do zaměstnání (zhruba od čtrnácti let). (pozn. aut.)

4.1 STRUKTURA A ORGANIZACE VÝCHOVNÉ PRÁCE V TEREZÍNSKÉM GHETTU

Děti a mládež žijící v terezínském ghettu mělo na starost Oddělení péče o děti a mládež (Jugendfürsorge), které bylo součástí židovské samosprávy a fungovalo téměř od začátku existence ghetta. V jeho čele stál mladý sionista Egon (Gonda) Redlich (1916-1944). Zkušenosti s prací s dětmi a mládeží měl ještě z předválečných let, kdy působil v mládežnickém sionistickém hnutí Makkabi Hacair*).

Oddělení péče o děti a mládež se již od svého vzniku staralo o to, aby i v obtížných podmínkách táborového života děti strádaly co nejméně. Členové židovské samosprávy v nich viděli budoucnost a naději židovského národa, kterou bylo třeba ochránit a udržet při životě.

Náplní práce Oddělení byla i péče výchovná. Nebylo možné nechat děti napospas vlivu již zmiňované „terezínské morálky“. Cestou k nápravě měly být „domovy“ - heimy**), ve kterých by žily děti pohromadě. Takové uspořádání by umožnilo účinnější dohled nad nimi, jednotné výchovné působení a současně i lepší ubytovací podmínky. Heimy se měly pro děti stát i náhradou za chybějící rodiny, místem které by bylo jejich bezpečným útočištěm - domovem.

První dětské domovy byly zřízeny ve vybraných prostorách Sudetských kasáren, kde byli ubytováni muži a později v Drážďanských kasárnách, které byly ubikací pro ženy. Děti zde měly vytvořeny lepší podmínky, než v ubikacích, kde žily předtím společně s dospělými (pohodlnější postele, více prostoru). Společně se stravovaly a střídavě se staraly o pořádek v domově. V předem určeném čase mohly navštěvovat své rodiče. Ovšem vždy pouze hromadně a za doprovodu ozbrojené stráže, která je převáděla mezi jednotlivými budovami. I přesto to pro děti byly vzácné chvíle nesmírného štěstí, na které se těšily celý týden. Bohužel se občas stalo, že návštěvy musely být zrušeny, například z důvodu výskytu infekční nemoci.

Od 1. července 1942, kdy bylo ghetto po odchodu posledních civilních obyvatel otevřeno, uvolnil se režim i pro děti. Židé, kteří do té doby byli nuceni žít v kasárenských objektech, neustále střežených ozbrojenými hlídkami a s minimální možností volného pohybu venku, si konečně mohli volněji vydechnout a v rámci možností se svobodně vydat do ulic.

Uvolnění všech budov ve městě umožnilo reorganizaci dosavadních dětských domovů. Oddělení péče o děti a mládež mohlo postupně zřídit větší množství těchto zařízení, kde by žily pouze děti pod dohledem vychovatelů. Děti měly být do domovů rozděleny podle věku a

*) Redlich zde organizoval letní tábory a hodiny hebrejštiny a židovských dějin. (pozn. aut.)

**) Heim (z němčiny) znamená v překladu „domov“. (pozn. aut.)

pohlaví. Prvním domovem, založeným už v červenci 1942, byl domov v budově bývalé školy, která nesla v období ghetta označení L 417*). Byli zde ubytováni chlapci mezi deseti a šestnácti lety, rozdělení do několika různých domovů (samostatných místností). L 417 měl mezi domovy výjimečné postavení hned z několika důvodů. Právě zde, v domově I, vznikla první dětská samospráva v Terezíně a také se zde začal vydávat první z dětských časopisů – **Vedem**. Domov L 417 se stal průkopníkem a vzorem pro ostatní a mezi terezínskými dětskými domovy našel několik následovníků.

Celkem vzniklo v Terezíně více než deset domovů pro děti a mládež, nazvaných též kinderheimy, respektive jugendheimy. Každý domov byl umístěn v jedné budově a bylo zde ubytováno přibližně 200 až 300 dětí. Jednotlivé kinderheimy byly dále rozděleny na několik menších domovů, vždy v jedné nebo dvou místnostech v objektu, kde společně bydlelo přibližně dvacet až čtyřicet dětí. O ně se starali vychovatelé, lékaři, zdravotní sestry a další pomocný personál. Správu a údržbu budov měl na starost vedoucí domova.

Některé domovy fungovaly jako jesle nebo mateřská škola, kde byly přes den umístěny děti (4-9 let), jejichž matky musely chodit do práce (L 318). V domově Q 306 bydlely v zařízených půdních prostorách desetileté děti společně se svými matkami. V době, kdy byly matky v zaměstnání, staraly se o děti ošetřovatelky.

Chlapci do šestnácti let byli rozdělení do několika domovů (kinderheimů). Kromě již zmiňovaného L 417, to byly domovy Q 609 a L 216. Pro starší chlapce do osmnácti let byl určen domov L 218 s hlavním vychovatelem Fredy Hirschem**) a Q 710, ve kterém byla ubytována učňovská mládež do dvaceti let.

Dívky ve věku od osmi do šestnácti let bydlely spolu se svými vychovatelkami v domově L 410. Ty starší, do osmnácti let, byly ubytovány ve dvou místnostech v L 414.

Terezín nebyl ghettem pouze pro protektorátní židovské obyvatelstvo. V transpotech přijížděli i Židé z Německa a Rakouska. Pro jejich děti byl zřízen samostatný domov v objektu s označením L 414. Důvodem pro oddělení německy mluvících dětí nebyla rasová či národnostní nesnášenlivost, ani snaha pomstít se za utrpení příslušníků nacistického národa. Pro nacisty byly tyto děti stejně podřadné jako kterékoliv jiné židovské dítě, přestože byly ve

*) Až do doby „zkrášlování“ ghetta v roce 1943 se zdejší budovy značily pomocí písmen a číslic. Označení L 417 znamenalo, že se budova nachází ve čtvrté podélné ulici (Langestrasse) a její číslo je 17. (pozn. aut.)

**) F. Hirsch (1916-1944) – učitel tělocviku, vedl sport. organizaci Makkabi Hacair. (pozn. aut.)

skutečnosti německými či rakouskými občany. Původně byly i ony ubytovány společně s ostatními podle věku v jednotlivých domovech. Časem se však ukázalo, že jazyková bariéra je velkým problémem pro plynulý chod domova a také znemožňovala vzájemnou komunikaci mezi dětmi. Židovská samospráva tedy rozhodla o zřízení speciálního domova pro německy mluvící děti.

Denní režim byl pro obyvatele ve všech domovech pevně určený a život v nich měl svůj ustálený řád. Děti měly spoustu povinností. Kromě povinného tajného vyučování se musely kupříkladu samy starat o pořádek na jednotlivých domovech (pokojích). Uklízely odpadky, protřepávaly příkrývky, zametaly, měly na starost pořádek v umývárkách či na chodbách a přitom se vzájemně kontrolovaly, zda uložené úkoly skutečně plní.

Během dne měly děti i chvíle osobního volna, které trávily buď při společných hrách, opakováním učiva, nebo přípravou divadelních a hudebních představení, která byla pravidelným zpestřením táborového života. Někteří jedinci volný čas věnovali práci spojené s vydáváním časopisů, psali nebo přepisovali články, kreslili ilustrace, hledali inspiraci pro nové články apod. (viz kapitola 4.2).

Práce vychovatelů byla ztížena skutečností, že dětské kolektivy, které se v domovech sešly, byly značně nesourodé. Děti do Terezína přicházely z různého prostředí městského i venkovského, z rodin bohatých i chudých, intelektuálních i takových, kde rodiče měli pouze základní vzdělání. Ze svých původních domovů si děti přinášely odlišné postoje, návyky a zlozvyky. Úkolem vychovatelů bylo najít způsob, jak nedobrovolně vzniklé kolektivy pokud možno co nejlépe sjednotit a zajistit, aby fungovaly na principech jednoty, spolupráce, vzájemné pomoci a tolerance.

Jak již bylo uvedeno dříve, vznikla v domově I v L 417 dětská samospráva, první v terezínském ghettu. U jejího zrodu stál vychovatel Valtr Eisinger (1913-1945)*), výrazná osobnost terezínského výchovného systému. Jeho bývalí svěřenci Jiří Kurt Kotouč a Zdeněk Ornest na něj po válce vzpomínali jako na člověka neuvěřitelně tolerantního se zvláštní vnitřní silou, kterou dokázal působit na chlapce a získat si jejich plnou důvěru. (Křížková, Kotouč, Ornest 1995, str. 39) To byl základ jeho úspěšného pedagogického působení, díky

*) Valtr Eisinger, dětmi přezdíváný Prcek nebo Bumbříček, před válkou působil jako profesor českého jazyka a literatury na židovském reálném gymnáziu v Brně. Mezi terezínskými vychovateli byl výjimečnou postavou i proto, že na rozdíl od ostatních kolegů přespával v místnosti společně se svými svěřenci a večery jim zpestřoval zajímavým vyprávěním. Zemřel údajně při pochodu smrti. (pozn. aut.)

kterému se „jednička“, domov I, stala společenstvím, na jehož řízení se podíleli sami jeho obyvatelé.

Eisinger byl levicově orientovaný, ale svým svěřencům politické názory nikdy nevnucoval. Věděl, že si každý z nich jednou, až dosáhne určitého stupně znalostí a životních zkušeností, najde svoji vlastní cestu.

V minulosti na něj silně zapůsobila kniha autorů L. Pantělejeva a G.G. Bělycha s názvem *Republika Škid*, která líčí osudy chovanců petrohradského dětského domova v porevoluční době*). Svým svěřencům na „jedničce“ vyprávěl příběhy jejich knižních vrstevníků a probudil v nich zájem o podobný experiment – vytvoření samosprávné dětské republiky.

18. prosince 1942 byla v domově I v L 417 slavnostně zahájena činnost první terezínské dětské samosprávy. Celá událost je zachycena v časopise **Vedem**, který vznikl společně se samosprávou a chlapeckou Republikou Škid . Slavnostní řeč přednesl člen nové samosprávy, předseda Nejvyšší rady Valtr Roth (1928-1944) a je v ní zcela jasně vyjádřen smysl a účel vzniklého orgánu. Pojmy jako přátelství, spojenectví nebo vzájemná tolerance a odhodlání z úvodního projevu zaznívají zcela jasně: „*Vlajka vzlétla do výše. Domov I. má svou vlajku. Symbol své budoucí práce a budoucího soužití. Domov má svoji samosprávu. Proč jsme ji vytvořili? Nechceme být už nahodilé seskupení hochů, kteří trpně prožívají svůj vnucený osud. Chceme vytvořit aktivní, uvědomělé společenství mezi chlapci a svou prací a kázní přetvořit svůj osud v radostnou uvědomělou skutečnost. Vytrhli nás nespravedlivě z živné půdy práce, radosti a kultury, z níž se mělo napájet naše mládí. Tím sledují jediný cíl – nás zničit ne tělesně, ale duševně a mravně. Podaří se jim to? Nikdy! Zbavení bývalých zdrojů kultury, vytvoříme si nové! Odloučení od pramenů někdejší radosti, vytvoříme si nový a radostně jásající život! Odříznuti od uspořádaného kolektivního soužití, zbudujeme si společenství nové na základě organisovaného pořádku, dobrovolné disciplíny a vzájemné důvěry. Vyvržení nenávistnou zlobou ze středu lidí, nebudeme však zatvrzovati svoje srdce nenávistí a zlobou a láska k bližnímu, pohrdání rasovými, náboženskými a národnými protivenstvími bude nám dnes, v každé budoucnosti nejvyšším zákonem!*“ (Vedem č. 2, 1942, str. 7-8).

Jako každá správná republika, měl i Škid kromě názvu také hymnu, vlajku a navíc i vlastní časopis. Pojmenování Škid chlapci převzali z již zmíněné knihy, kde se jednalo o zkratku vzniklou z označení domova „Škola Imeni Dostojevskovo“. V terezínských poměrech

*) Oba autoři byli bývalými odchovanci petrohradského domova. V dnešní době bychom spíš hovořili o výchovném ústavu. (pozn. aut.)

bylo nutné vymyslet jako základ zkratky něco neutrálního a méně nebezpečného a tím se stalo spojení „Škola I. Domov“.

Text hymny byl společným dílem chlapců a vyjadřoval obrovské nadšení a zaujetí, které autoři a jejich přátelé prožívali v době vzniku Republiky Škid. Nacisty pošlapané sebevědomí se opět probudilo a vidina společné práce v každém oživila zapomenutý pocit – jsem člověk a chci žít, pracovat a radovat se z každého prožitého dne.

*„ Jaká bouře, jaká sláva
na Jedničce jása lid
ožila tam samospráva
žije republika Škid.*

*Nám je každý člověk bratrem
ať je křesťan nebo Žid
my jdeme svorně pod prapory
chlapců republiky Škid*

*My se nikomu nedáme
kdo by nás chtěl urazit
pracovat my přísaháme
pro čest republiky Škid*

(Tichý 2014, str. 167)

Jak je uvedeno v prvním čísle časopisu **Vedem**, organizaci samosprávy navrhl profesor Eisinger, duchovní otec celé myšlenky. Byla poměrně dobře propracovaná a uplatnění v ní mohl najít prakticky každý. V jejím čele stála trojčlenná Nejvyšší rada (V.Roth, L.Marody, R.Laub) zodpovídající za celkový pořádek a disciplínu v domově. Dalších šest chlapců, tzv. „úderníci“- mohli bychom je označit za referenty, mělo na starost stravování, úklid, sportovní, zábavní a kulturní činnost a vedení časopisu (H.Kraus, J.Zappner, H.Polák*), H.Beck, K.Kotouč, P.Ginz). Třetí úroveň v hierarchii samosprávy patřila „brigádníkům“.

*) Pravopis jména je převzat z originálu časopisu Vedem. Jinou variantou, se kterou se můžeme setkat v literatuře je Pollak (Křížková, Kotouč, Ornest 1995). (pozn. aut.)

Těchto šest jedinců bylo pověřeno drobnými úkoly, jako byla péče o kamna, dohled nad úklidem šatníků, péče o výzdobu domova, kontrola bot a společných poliček apod.

Aby i ostatní obyvatelé domova byli pozitivně motivováni, existoval čestný titul „geroj“ (hrdina) pro ty, kdo se nějakým významným činem zasloužili o zvelebení či lepší fungování domova (Vedem č. 1, 1942, str. 2).

Jako stimul pro další povzbuzení činnosti chlapců ve prospěch kolektivu domova mělo sloužit i zavedení bodovacího systému. Speciálně ustanovená komise denně přidělovala body podle prokázaných zásluh. Systém měl v chlapcích podnítit přirozenou soutěživost a zároveň i touhu přispět vlastní aktivitou k rozvoji a zlepšení života celého domova, což také zpočátku fungovalo. Vychovatelé již nemuseli neustále přikazovat dětem, co mají udělat, nemuseli je pohánět a povzbuzovat k činnosti. Chlapci sami vyhledávali práci, vymýšleli, co by mohli zlepšit. Bylo to období velkého rozkvětu domova I.

Postupně se ale z jejich úsilí začala vytrácet radost z práce a snaha vykonat něco užitečného pro celý kolektiv a zbyla pouze honba za co nejvyšším počtem bodů. Někteří sice dále pracovali dobrovolně a s nadšením, avšak přibývalo těch, kteří se hnali jen za ziskem. I mezi samotnými škidovci se ozývaly hlasy, které podobné chování kritizovaly. Ti uvědomili ztráceli chuť v takových podmínkách pracovat. Situaci v jednom ze svých úvodníků pro časopis **Vedem** kriticky zhodnotil i Valtr Eisinger: „ ... *Jak si představuji člověka řádně k práci vychovaného? Je to takový člověk, kterému se práce a činnost stala samozřejmostí a vnitřní potřebou... Žije-li tak v nějakém uspořádaném kolektivu, je pak potřebí práce dvojí. Jednak práce pro vlastní kulturní a mravní zdokonalení, jednak práce... pro kolektiv... Ideální kolektiv vypadá tak, že všichni jeho členové pracují z vnitřního zanícení, z nejlepších svých sil pro blaho, prospěch a čest celku, a každý z tohoto kolektivu požívá pak plnou měrou výsledků práce kolektivní všech... “ (Vedem č. 6, 1943, str. 32-33).*

Eisinger poukázal na zásadní problém. Chlapci si plně neuvědomovali, že práce by se pro ně měla stát potřebou, životní nutností stejnou jako je potrava, nebo spánek. K tomu měl napomáhat dobře fungující kolektiv, který by svým vlivem působil na výchovu a sebevýchovu jedince.

Republika Škid prošla ve svém vývoji třemi fázemi. Po počátečním nadšení a elánu, se kterým chlapci po všech stránkách zvelebovali prostředí domova a hýřili nápady v oblasti kulturní i vzdělávací (různé zájmové kroužky – např. latinský a ruský; kabarety, silvestrovská maškarní veselice apod.), se začaly projevovat známky nastupující anarchie.

Původně jednotný kolektiv se rozpadl. Zdravé jádro Škidu pokračovalo v započaté práci. Mimo to se v domově utvořilo několik dalších skupin. Některé z nich svoji aktivitu zaměřily

zcela opačným směrem a práci pro kolektiv schválně sabotovaly. Jejich členové se vyžívali v záměrném dělání nepořádku a ničení vybavení domova. Velmi vtipně, s lehkou ironií reagoval na nové aktivity mládeže v jednom z úvodníků pro časopis **Vedem** správce budovy L 417 Leo Demner: „... *Osazenstvo našeho domova... je stíženo zvláštní, dosud nikde se nevyskytující chorobou... Nemocní v sobě jednoho dne... pocítí neodolatelnou touhu zničit, nebo uvést do nepořádku nějakou součást domu L 417... Koš na papír nepotřebujeme. - ??? - Přece okna do zahrady... Žárovku ze sklepa si ukradneme pro soukromé noční světýlko. – Ať si tam někdo ve tmě zlomí vaz... Kluci, znám novou hru: Když nacpeš dostatečné množství brambor do odtoku v umývárně, máš tam za chvíli prima potopu... Vylít nádobu z dehtem – zajímavé...“ (Vedem č. 13, 1943, str. 79).*

Eisinger byl okolnostmi donucen zrušit samosprávu a vyhlásit dočasnou diktaturu. Chtěl, aby si chlapci uvědomili, že je lepší účastnit se řízení domova dobrovolně a s chutí, než z donucení vykonávat příkazy a podřizovat se tlaku shora. Oddělení pro péči o děti a mládež ho však kvůli příliš liberálnímu stylu výchovy na nějakou dobu odvolalo z funkce vychovatele*). Pravým důvodem však bylo spíše jeho prokomunistické zaměření.

Po návratu Eisinger chlapeckou samosprávu obnovil a stanovil přísná pravidla, která měla znovu nastolit na domově I pořádek a disciplínu. Vzhledem k tomu, že ani potom se situace na jedničce nezměnila – chlapci odmítali pracovat ve prospěch celého kolektivu a v jejich chování se objevovaly známky lhostejnosti a nezájmu – rozhodl se pro demonstrativní gesto. Vyjádřil znechucení nad chováním škidovců a ohlásil svůj definitivní odchod z domova (Vedem č.50, 1943, str. 358-361)**).

Teprve v tomto okamžiku si chlapci uvědomili závažnost situace a ze všech sil se pustili do obnovy původní fungující Republiky Škid. Profesor Eisinger se mohl spokojeně vrátit a sledovat, jak v rukou jeho svěřenců domov I opět po všech stránkách vzkvétá.

*) Eisingerovým nástupcem se stal jeho pomocník Josef (Pepék) Stiassny (1916-1944). Ani on však nedokázal zvládnout situaci v domově a nastolit původní řád. Mezi chlapci navíc docházelo k protestům proti Eisingerovu odvolání. Oddělení bylo nuceno ho znovu povolát do funkce vychovatele. (pozn. aut.)

***) Všechna dochovaná čísla časopisu Vedem jsou ke zhlédnutí na (<http://www.terezinskastafeta.cz>). (pozn. aut.)

V praxi se tak potvrdilo, že základní výchovná zásada terezínských pedagogů, „výchova v a pro společenství“, byla tou nejlepší volbou*).

Většina domovů v budově L 417 si po vzoru „jedničky“ vytvořila vlastní samosprávu, jejich obyvatelé společně vymysleli heslo nebo pozdrav, složili hymnu, vydávali časopis**). Zaměření domovů a s tím spojené aktivity, které zde probíhaly, byly víceméně obrazem osobnosti a smýšlení tamních vychovatelů. Vedle vyloženě sionisticky orientovaných kolektivů, např. domov V nazvaný „Dror“ (Vrabec) nebo domov VII – „Nešarim“ (Jestřábi), zde existovaly i kolektivy ovlivněné tehdy módním skautingem nebo knihami Jaroslava Foglara - domov VI – „Lvíčata“, domov IX – „Bobří“, či společenství mladých sportovců v domově II.

Ačkoliv prvotní impuls pro vznik dětských samospráv vzešel z chlapeckého domova, příklad výkonné samosprávy lze najít i v dívčím domově. Byl umístěn v budově L 410 na terezínském náměstí a jeho vnitřní organizace byla stejná jako v ostatních kinderheimech. Ve více než deseti domovech žily dívky rozdělené podle věku.

Dívčí kolektivy byly, ve srovnání s chlapeckými, více problematické. Trvalo delší dobu, než se skutečně stmelily a mohly začít společně fungovat. Dívky, které jsou obecně v období dospívání citlivější a psychicky vyzrálejší, byly zpočátku opatrné při navazování bližších kontaktů mezi sebou. Bývaly uzavřené, bez zájmu o okolní dění. Kolektivní nadšení pro společnou činnost při chodu domova u nich nebylo tak spontánní jako u chlapců stejného věku.

*) Nabízí se otázka, zda inspirací pro tuto myšlenku nemohla být i práce Antona Semjonoviče Makarenka. Právě kolektivní výchova, tedy „výchova v a pro společenství“, se ukázala účinným prostředkem v jeho výchovných koloniích pro mládež na Ukrajině (20. léta 20. stol.). Makarenko dokázal využít výchovný vliv kolektivu na jedince. Kladl přitom důraz na budování vzájemných vztahů mezi svými svěťenci. Spolupráce, společný cíl a odpovědnost – to byly základní prostředky jeho výchovy. Aby kolektiv správně fungoval, musel se každý jednotlivec podřídit zájmu celku (Medynskij 1950, str. 21-41). Tím, že Makarenko kolektiv rozdělil na menší jednotky a zavedl v nich volenou samosprávu, poskytl mladým lidem možnost zastávat různé funkce, které posílily jejich pocit důležitosti a napomáhaly u nich vypěstovat odpovědnost vůči celé skupině. Ten samý model fungoval úspěšně i v Terezíně. (pozn. aut.)

***) Právě tyto prvky, tedy dětská samospráva, časopis, pravidelná shromáždění a symboly společenské jednoty, jako je jméno domova, hymna, vlajka či symbol se objevují také v pojetí kolektivní výchovy u Václava Příhody (Cipro 1994, str. 31). Je možné, že některý z terezínských vychovatelů znal Příhodovo dílo a nechal se jím inspirovat. (pozn. aut.)

Přesto se v domově 28 podařilo vychovatelce Elle Pollakové získat dvanácti až čtrnáctileté dívky pro myšlenku sounáležitosti a společné cílevědomé činnosti. Spolu se svojí pomocnicí, studentkou Evou Weissovou, pořádala taneční a sportovní akce, které částečně napomáhaly vzájemnému sblížení dívek. Jako reakce na neustálé spory a hádky v roztržitém kolektivu nakonec vznikla originální forma samosprávy. Dívky založily dvoukomorový parlament, který pojmenovaly hebrejským výrazem „Maagal“, tedy „kruh“, který je symbolem dokonalosti a harmonie. Ta měla být společným cílem všech obyvatelk domova 28. Volby do parlamentu se konaly každý měsíc.

Společným rysem výchovné činnosti ve všech terezínských dětských domovech bylo úsilí vychovatelů vytvořit z původně nefunkčních a roztržitých skupin jednotné kolektivy, fungující na principech spolupráce, odpovědnosti a tolerance.

V denním rozvrhu terezínských dětí mělo svoje pevné místo i vyučování. Hlavním organizátorem vzdělávacích aktivit byl sociolog dr. Bruno Zwicker, bývalý kolega V. Eisingera z brněnského gymnázia. Vyučování probíhalo tajně v rámci povolených rukodělných nebo pěveckých kroužků (viz str. 21). Učilo se v jednotlivých dětských domovech, a to na nejrůznějších místech, doslova od sklepa až po půdu. Během vyučování musela být určena hlídka z řad dětí, která v případě hrozícího prozrazení varovala vyučující i žáky předem smluveným znamením (např. náhlá změna píschané melodie). Výuka se okamžitě proměnila v některou z povolených činností (kreslení nebo zpěv).

Vyučování bylo rozděleno do dvou částí a celkem mu byly denně věnovány asi čtyři hodiny. Dopoledne se vzdělávaly děti, které ještě neměly pracovní povinnost. Starší děti docházely na výuku po návratu ze zaměstnání.

Většina terezínských učitelů nebyla profesionálními pedagogy, ale svoje znalosti předávali dětem s nadšením. S nemenším nadšením se jejich žáci učili. Všichni se těšili na společné chvíle strávené „ve škole“. Vyučování probíhalo formou seminářů nebo besed na určitá témata z oblasti literatury, matematiky, dějepisu, zeměpisu, hudby, přírodních disciplín i cizích jazyků. Děti měly možnost navštěvovat i nepovinné hodiny hebrejštiny.

Vše se odehrávalo, tak jako ostatně celý terezínský život, v podmínkách táborového provizoria. Chyběly učebnice, sešity i psací potřeby. Základním zdrojem informací pro žáky byly znalosti jejich učitelů předávané ústním podáním. Děti všechno nové s dychtivostí a nadšením vstřebávaly. Pro ty nejmenší učitelé ve volných chvílích vyráběli slabikáře a

učebnice s obrázky zvířat, rostlin a věcí, které děti neměly možnost v Terezíně vidět. Byl to jediný způsob, jak je seznámit se světem, který existoval za hradbami města.

Kromě tajného vyučování měly děti možnost navštěvovat i pravidelné přednášky, jejichž organizaci měl v Terezíně na starost profesor Maxmilian Adler*). Přednášejícími byli dospělí obyvatelé tábora, mezi nimiž byly i významné osobnosti z nejrůznějších oblastí kulturního a společenského života (B. Zwicker, V. Eisinger, K. Poláček, N. Frýd, B. Ordner**). Témata přednášek byla opravdu rozmanitá, jak uvádí např. Makarova – *Vývoj filmu, Malířská technika, Psychologie mas, Pohádky bratří Grimmů, Mendělejevova tabulka, Židovský humor* a mnohá jiná (Makarova 2009, str. 59).

V L 417, v domově I, vznikla tzv. „Akademie“, skupina nejnadanějších chlapců, kteří sami začali organizovat přednášky pro své vrstevníky. Mezi „akademiky“ patřili: Jiří Bruml, Petr Ginz, Hanuš Hachenburg, Hanuš Kahn, Beno Kaufmann, Leoš Marody***). I jejich okruh zájmů byl široký, jak o tom svědčí i názvy některých přednášek: *O televizi, Buddhismus, Mozart, Staročeština* aj.

Starší dívky (16-18 let) z domova XI v objektu L 414, vedené vychovatelkami Gertrudou Sekaninovou a Ulrikou Lažanskou****) si zvaly odborníky z řad terezínských obyvatel, aby si během jejich přednášek rozšířily obzor svých vědomostí (např. *Černošská píseň, Francouzská revoluce, Moderní umění*).

V dívčím domově L 410 probíhaly hodiny kreslení, vedené akademickou malířkou Friedl Dicker-Brandeisovou (1898-1944). Její vyučování nepodléhalo všeobecnému zákazu vzdělávání židovských dětí. Hlavní zásadou Brandeisové byla volnost výtvarného vyjádření bez omezování hranic dětské fantazie. Vyprávěla svým žákům příběhy a pohádky a nechala je, aby sami malovali, co je při poslechu zrovna napadne. Často jí při práci s dětmi pomáhaly

*) Prof. M. Adler (1884-1944), filolog a historik, velký znalec antické kultury. Člen terezínské Židovské samosprávy. (Makarova 2009, str. 59)

***) O přednáškách se dozvídáme z časopisu Vedem. Karel Poláček, spisovatel, autor románů *Bylo nás pět, Muži v offsidu, zahynul v Osvětimi*. Norbert (Nora) Frýd, spisovatel, zemřel 1976. (pozn. aut.)

Berthold Ordner byl slepý umělec rakouského původu, který z drátků tvořil různé dekorativní předměty. (časopis Vedem č. 5, 1943, str. 30 a časopis Vedem č.17, 1943 str. 111)

****) Ani jeden z těchto chlapců se nedožil konce války. Když zemřeli bylo jim kolem šestnácti let. (pozn. aut.)

*****) G. Sekaninová roz. Stiassna, Truda (1908-1986), starší sestra Josefa (Pepka) Stiassnyho (viz. str. 28). U. Lažanská, Uli, (1920-1944).

starší dívky z L 414*).

Při kreslení se děti v myšlenkách vracely do šťastných let před příchodem do Terezína, nebo se naopak ve své fantazii pokoušely zobrazit vize budoucího života. Vznikla tak pozoruhodná díla plná radosti a optimismu. Pozitivní dopad této činnosti na dětskou psychiku byl nesporný. Bohužel ne vždy bylo možné odpoutat se od smutné reality, takže vedle obrázků plných zářivých barev a usměvavých tváří vznikaly i ty, které zobrazovaly hrůzu, slzy a smrt.

Vzdělávání v terezínském ghettu plnilo kromě své základní funkce i další, neméně významnou úlohu. Pro děti se stalo nezbytnou a užitečnou náplní volného času. Učitelé při něm znovu našli smysl života a vlastní existence. Opět cítili, že jsou potřební, užiteční a tento pocit je posiloval a pomáhal jim přežívat. Společně se svými žáky zažívali vzácné chvíle štěstí, které měly pozitivní účinek na psychické i fyzické zdraví všech zúčastněných.

*) Jednou z nich byla i Soňa Waldsteinová (1926 - přežila), přezdívaná „Sojka“, jedna z hlavních redaktorek dívčího časopisu Bonaco, autorka obálky a většiny kreseb. (pozn. aut.)

4.2 DĚTSKÉ ČASOPISY

Dětské časopisy, které vznikly v Terezíně v letech 1942-1944, jsou výpovědí nejenom o mladých autorech, ale i o jejich životě v ghettu. V době, kdy děti časopisy tvořily, jim bylo mezi deseti a osmnácti lety a v mnoha případech jsou články a ilustrace jediným svědectvím o jejich existenci. Pro nás jsou dnes cenným zdrojem informací o lidech, jejich osudech a o běžném životě v terezínském ghettu. Jsou rovněž dokladem výchovné činnosti, která v ghettu probíhala.

Již samotná skutečnost, že časopisy v Terezíně vůbec vznikly, je důkazem správného výchovného působení ze strany vychovatelů. Podařilo se jim získat děti pro společnou činnost, společný cíl a probudit v nich zájem o život a práci v kolektivu a pro kolektiv.

V době svého vzniku plnily dětské časopisy několik důležitých funkcí. Výchovná funkce spočívala jednak v tom, že se na stránkách časopisů upozorňovalo na různé problémy výchovného charakteru, jako bylo například chování dětí ke starým lidem, ale i mezi sebou v domově, špatná kázeň a disciplína, udržování pořádku, hygiena, používání nevhodných výrazů. Podněty vycházely jak z řad dospělých, tak i od samotných dětských autorů. Ti se obraceli na své kamarády a nutili je k zamyšlení nad sebou samým a svým chováním. Prostřednictvím časopisů tak docházelo k výchovnému působení, které vycházelo přímo z řad mládeže a k mládeži rovněž směřovalo. Mnohdy mělo větší účinek, než výchovná kázání pronášená dospělými. Prvotním impulzem však často byla právě činnost vychovatelů, kteří neúnavně poukazovali na nešvary a nedostatky uvnitř domovů a na nezbytnost jejich nápravy. Časopisy se staly i výchovným prostředkem v tom smyslu, že práce spojená s jejich tvorbou užitečně vyplňovala volný čas dětí a učila je pracovní kázi a zodpovědnosti, zejména zodpovědnosti vůči celému společenství.

Vzhledem k tomu, že v Terezíně byl nedostatek školních učebnic a odborné literatury, staly se časopisy pro děti také důležitým zdrojem poučení. Mnoho článků mělo vzdělávací charakter, přinášely informace z rozmanitých oblastí kultury a vědy. Důležitý byl zejména fakt, že jejich tvůrci byli většinou z řad dětí. Děti se tedy nejenom vzájemně vychovávaly, ale také vzdělávaly.

Nelze opominout ani významnou funkci zábavnou, lze říci i relaxační, kterou časopisy pro děti bezesporu měly. K tomuto účelu skvěle sloužily povídky, romány na pokračování, básně, vtipné postřehy ze života a různé kvízy, hádanky či soutěže. Nejenom četba se stala užitečnou a obohacující náplní volného času, ale i tvořivá práce spojená se vznikem časopisů měla

pozitivní vliv na psychiku a prožívání. Dokázala odvést pozornost dětí od nelehké a kruté reality.

Úvodní články prvních čísel jsou vzkazem pro čtenáře, ve kterém je odhalen záměr, se kterým časopis vznikl. Je v podstatě ve všech případech stejný. Dětská touha ukázat světu, co všechno dokáží, jak se umí spojit dohromady a společně vytvořit dílo, které reprezentuje jejich jedinečnost. Řádky vzniklé v abnormálním světě terezínského ghettu jsou také výrazem optimismu a obrany proti zármutku a strachu. Jsou vzpourou proti nespravedlivému osudu a současně účinným prostředkem k udržení psychické rovnováhy. Při společné práci vznikala nová přátelství a sílil pocit sounáležitosti, tolik důležitý pro přežití v ghettu.

Práce spojená s výrobou časopisů byla, spolu s účastí na kulturních akcích pořádaných v táboře, pro děti v Terezíně důležitou činností ve volném čase. Psaní článků, povídek, básní a románů na pokračování, tvorba ilustrací, to všechno naplňovalo jejich přirozenou potřebu tvořivosti a svobodného vyjádření a rozvíjelo myšlení i jazykové dovednosti. Kromě toho se děti učily zodpovědnému přístupu k vlastní práci i ke kolektivu. Opožděné odevzdání příspěvku mohlo ohrozit termín vydání časopisu, na který dychtivě čekal celý domov. Časopisy totiž byly pro děti jedním z mála zdrojů zábavy a poučení. Vycházely jednou za týden nebo za čtrnáct dní většinou v jednom exempláři, který se buď veřejně předčítal, nebo si jej děti mohly půjčit.

V ghettu Terezín celkem vycházelo deset dětských časopisů, zde je abecední přehled:

Bonaco – časopis dívčího domova XI v L 414

Domov – časopis chlapeckého domova II v L 417

Hlas půdy – časopis dětí z domova Q 306

Kamarád – časopis chlapeckého domova Q 609

Listy sedmičky – časopis chlapeckého domova VII v L 417

Nešarim – časopis chlapeckého domova VII v L 417

Noviny – časopis chlapeckého domova X v L 417

Rim Rim Rim – časopis chlapeckého domova VII v L 417

Tam Tam – časopis chlapeckého domova VI v L 417

Vedem – časopis chlapeckého domova I v L 417

Jednotlivé časopisy se od sebe lišily výtvarnou úpravou titulní strany, která zpravidla obsahovala nějaký prvek charakteristický pro daný časopis. Většinou se jednalo o název, případně logo. Počet stran se pohyboval zhruba od šesti do dvaceti. Příspěvky se psaly ručně, nebo na psacích strojích, které dětem sháněli jejich vychovatelé (viz příloha str. 73-75). Při

přepisování na strojích občas ochotně pomáhali i dospělí zaměstnanci domovů. Některé psací stroje byly německé výroby a chyběla na nich česká diakritika. Ta musela být později doplněna ručně. Ručním přepisem článků a básní bývali pověřeni zodpovědní jedinci s čitelným rukopisem, často hlavní redaktoři časopisů, kteří také vybírali od ostatních napsané příspěvky.

Po stránce obsahové vykazují všechny časopisy určité shodné rysy. Jsou to některé rubriky, které lze najít ve více časopisech. Jedná se například o příspěvky popisující všední život dětí na heimech (domovech), vzpomínky autorů na transport do Terezína a předchozí svobodný život, rubriky typu *Slyšeli jste, již....., Víte, že...*, které obsahovaly zajímavé informace z různých oblastí vědy a kultury, ale i novinky z ghetta. Nechyběly samozřejmě básně, povídky a romány na pokračování, případně i kreslené komiksy. Oblíbenou součástí časopisů byly i hádanky, křížovky, kvízy a soutěže o ceny (viz příloha str. 73-75).

Chlapecké časopisy navíc obsahovaly i výsledky sportovních soutěží (fotbalové zápasy mezi jednotlivými domovy, šachový turnaj) a technicky zaměřené články.

Společným problémem dětských časopisů byl nedostatek příspěvků pro jednotlivá vydání. Téměř všechna čísla obsahují výzvu ze strany členů redakce k větší tvůrčí aktivitě a také k dodržování termínů pro odevzdání práce.

Děti při své tvorbě projevily nesmírně vyvinutý pozorovací talent. I přes nedostatek podnětů, které jim uzavřené území ghetta nabízelo, dokázaly využít pro inspiraci vše, co kolem sebe viděly, nebo zažily. Výsledkem byly články, které čtenáře seznamovaly s některými místy v Terezíně (odvšivovací stanice, krematorium, výdej jídla), nebo s osobními zážitky (návštěva holiče, divadelní představení, práce v lékařské ambulanci). Při svých výpravách ghettem byly děti často svědky humorných i tragických událostí, které okamžitě dokázaly zpracovat do literárního díla.

Z hlediska jazykového jsou časopisy, uvážíme-li nízký věk autorů, na velmi vysoké úrovni, ať už jde o pravopis českého jazyka, nebo o stylistickou stránku. Autoři se při práci v obou oblastech postupně zdokonalovali. Obdivuhodná jsou zejména díla mladých básníků a nelze opominout ani ilustrace nadějných výtvarníků (viz příloha str. 73-75).

V následující podkapitole se blíže seznámíme s některými z uvedených dětských časopisů*).

*) Časopisy Vedem a Rim Rim Rim jsou k nahlédnutí na <http://www.terezinskastafeta.cz> . Bonaco a Hlas pudy na : <http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Search/Index?search=bonaco>
<http://collections.jewishmuseum.cz/index.php/Search/Index?search=hlas+pudy>

4.2.1 VEDEM

Časopis **Vedem** byl dílem chlapců z domova I, známého jako Republika Škid v objektu L 417. Myšlenka založit vlastní časopis vzešla od jejich vychovatele Valtra Eisingera. **Vedem** vycházel pouze v jednom výtisku jako týdeník od prosince 1942 do července 1944. Celkem vyšlo víc než osmdesát čísel. Každé obsahuje šest až patnáct, výjimečně i více stránek ve formátu A4. Počet stran závisel na tom, zda se jednalo o ruční přepis nebo strojopis. Na titulních stranách se opakuje stejné logo časopisu a na většině jsou úvodníky psané dospělými. V několika případech je titulní strana doplněna ilustracemi (viz příloha str. 73). Kromě několika výjimek jsou všechny titulní strany datovány. Některá čísla jsou bohatě ilustrována (např. Silvestrovské, Májové), v mnohých nejsou ilustrace žádné. Časopis se předčítal nahlas každý pátek večer při pravidelných shromážděních. Název měl symbolický význam. Vycházel z hesla domova I: „*Vždy první domov první býval, vždy první domov první bude.*“ (Vedem č.9, 1943, str. 51). Kluci z jedničky byli mezi terezínskými dětmi první, kteří si zvolili vlastní samosprávu a začali vydávat časopis. Stali se tak příkladem pro ostatní domovy – jakoby názvem svého časopisu říkali: „Jsme první, my vás *vedeme.*“ – odtud tedy původ názvu **Vedem**.

Většina čísel z roku 1942 a 1943 je napsána na stroji. Ročník 1944 je psaný ručně. S přepisováním článků na stroji pomáhala chlapcům paní Laubová, která pracovala v domově L 417. Její syn Rudolf (zkratka – ini, zemřel 1944) byl jedním ze spoluautorů **Vedem**.

Příspěvky byly podepsány přezdívkami, nebo iniciálami autorů. Hlavními autory byli chlapci, někdy publikovali i dospělí (J. Taussig, L. Demner – přezdívka Technik-žurnalista*), úvodníky byly dílem vychovatelů V. Eisingera (-nger, Prcek, Valtr), J. Stiassnyho (Pepek) a O. Kleina (1921-1968, vedoucí celého domova L 417, přezdívka Otík, Ořas). Úvodníky měly výchovný charakter a často se zabývaly aktuálními problémy domova a terezínského života (škodlivost předsudků, práce samosprávy, problémy s chováním v domově, vztah „jedničky“ k ostatním domovům). **Vedem** byl jediný z dochovaných časopisů, ve kterém publikovali kromě dětí i dospělí.

*) Josef (Pepek) Taussig (1914-1945), novinář a spisovatel, přítel J. Stiassnyho a V. Eisingera. L. Demner, správce budovy L 417. (pozn. aut.)

Součástí **Vedem** bylo několik pravidelných rubrik, jako např.:

Toulky Terezínem – Autoři navštěvovali různá místa ghetta, vedli rozhovory se zaměstnanci a v článcích o všem informovali čtenáře (hasičská strážnice, ústřední márnice, dětská kuchyně, odvěšivovací stanice).

Chvála a hana (viz příloha str. 73) – Autoři upozorňovali na příklady následování hodného chování v domově (obětavá a nezištná pomoc nemocným, pomoc při transportech), ale i na různé nešvary a nedostatky (nepořádek, nedodržování hygienických zásad, málo příspěvků do časopisu). Podobně zaměřené byly i pravidelné krátké příspěvky uvedené výrazy *Proč...*, *Jak to, že...*, *Čím to je, že...* – např.: Čím to je, že neustále nevíte, že jídlo ve skříni má být přikryté?, Jak to, že se neustále válí spousty nečistých bot pod kavalci? apod.

Kulturní referát – Přehled a informace o zajímavých akcích (přednášky, koncerty, divadelní představení), které proběhly v táboře.

O jednom z nás (viz příloha str. 74) – krátký článek, přibližující vždy jednoho z obyvatel domova I z řad dětí i vychovatelů.

Kromě těchto rubrik nechyběly v obsahu povídky, úvahy, básně, články zábavné i naučné, pro zpestření kvízy nebo soutěže a romány na pokračování (*Muži v offsidu* – osudy rodiny Načeradcovy z Poláčkova románu byly zasazeny do prostředí terezínského ghetta, *Lstivý Drews* – z námořnického prostředí), vše doplněné barevnými ilustracemi.

Šéfredaktorem **Vedem** byl Petr Ginz*) (podepisoval se jako -nz, -NZ, Ginzero, viz str. 12, 26) všestranně nadaný spisovatel, malíř a organizátor, jedna z vůdčích osobností Republiky Škid. Díky jeho obětavé práci časopis skutečně pravidelně vycházel, i přes zmiňované problémy se získáváním textového materiálu. Petr neúnavně vymáhal příspěvky od ostatních chlapců, prepisoval je, psal svoje vlastní články (*Toulky Terezínem*) a povídky, kreslil ilustrace a v nejnutnějších případech pod různými jmény dopisoval chybějící příspěvky.

Mezi pravidelné autory patřil i Kurt Kotouč (1928-2008). Články podepisoval přezdívkou „Svatý“. Svému kamarádovi Petru Ginzovi často pomáhal s prepisováním textů pro časopis. Dalšími členy redakce byli například Jiří Bruml (?-1944, přezdívkou Abcess, Cuml, Cu-), Beno Kaufmann (?-zavražděn, přezdívkou DrBe) a Hanuš Beck (1929-1944, přezdívkou Bejček).

*) Petr Ginz (1928-1944) pocházel ze smíšeného manželství. Ve čtrnácti letech byl zařazen do transportu do Terezína. Zde se aktivně zapojil do činnosti v domově I. Kromě toho se sám vzdělával ve všech dostupných oborech – latina, esperanto, zeměpis, zoologie, sociologie, filozofie, náboženství. Svým nadšením dokázal strhnout i ostatní chlapce. 28.9. 1944 byl deportován do Osvětimi, kde byl zavražděn. (pozn. aut.)

Pod kolektivní přezdívkou „Akademie“ psala příspěvky skupina nejaktivnější chlapců. Patřili mezi ně Petr Ginz, Hanuš Hachenburg, Jiří Bruml, Beno Kaufmann, Hanuš Kahn, Leoš Marody a patrně i další.

Na stránkách **Vedem** publikovalo i několik mladých nadějných básníků. Mezi nimi vynikali Hanuš Hachenburg (1929-1944), který svá díla podepisoval zkratkou Ha- (viz příloha str.74) a Zdeněk Ohrenstein (1929-1990, viz. str. 17), jenž používal přezdívky Orče nebo Mustafa. V básních dětští autoři vyjadřovali svoje vnitřní pocity – zármutek, nejistotu, strach, ale i naději do budoucna a víru ve šťastný život (viz str. 69-70).

4.2.2 RIM RIM RIM

Jedním z časopisů, které vycházely v chlapeckém domově VII (v objektu L 417) nazvaném Nešarim (Jestřábi), byl **Rim Rim Rim***). I tento časopis vznikl z popudu vychovatelů. Jedním z nich byl František Maier (přezdívaný Franta, 1922-2013). I Maier si velmi dobře uvědomoval, že cestou ke stmelení kolektivu v mnoha ohledech rozdílných chlapců, navíc v problematickém období dospívání, je společná činnost. Práce v samosprávě, účast na výzdobě domova, příprava kulturních představení a v neposlední řadě i práce spojená s vydáváním časopisu pomohly na „sedmičce“ vytvořit jednotný a přátelský kolektiv.

Rim Rim Rim vycházel nepravidelně od února do července 1944 ve více než dvaceti číslech. Každé číslo obsahovalo přibližně deset až dvacet stránek formátu A5. Dochované titulní strany mají všechny stejnou grafickou úpravu s logem časopisu a kresbou městských hradeb (zřejmě se jedná o pohled na Terezín, viz příloha str. 74). Na většině z nich je vyznačené datum vzniku. Text začíná až uvnitř časopisu. Chlapci jej většinou psali na německých psacích strojích. Dodatečně proto museli v rychlosti dopisovat diakritická znaménka, a tak se v textu občas vyskytují chyby. Svoje příspěvky autoři podepisovali většinou jménem, případně přezdívkou. Ilustrací není v **Rim Rimu** mnoho, v některých číslech zcela chybí.

Díky pomoci jednoho ze zaměstnanců táborové tiskárny, Oskara Mautnera, mohlo být od jednoho čísla pořizeno šest kopií. Jedna pro redakci, pět bylo rozděleno mezi přispěvatele. Vzhledem k tomu, že pracovní nasazení řadových přispěvatelů časem značně opadlo, rozhodla redakce, že budou mít k dispozici pouze tři výtisky.

Jádro redakce tvořila skupina chlapců – šéfredaktor Pavel Lion (1930-1944), autor a ilustrátor Petr Heller (1931-1944, přezdívkou Koko), Pavel Götzlinger (1930-1944, přezdívkou Pudlína) a Jan Hanuš Herrmann (1930-1944, přezdívkou Kuzma).

Příspěvky v **Rim Rimu** byly svým obsahem zaměřeny hlavně na oblast přírodních věd (fyzika, přírodopis, zeměpis), techniku a sport. I zde nacházíme pravidelné rubriky, například tolik oblíbený titul *Víte, že...*, který přinášel zajímavosti z nejrůznějších oborů, ale i novinky ze života ghetta. Rubrika *Letectví* přinášela informace z historie i současnosti letecké dopravy, příběhy o vynálezcích a konstruktérech.

*) Rim Rim Rim byl v pořadí třetím časopisem domova Jestřábů. Předcházely mu List sedmičky a Nešarim. Po počátečním konkurenčním boji se redakce časopisů spojily a zůstal pouze Rim Rim Rim. (pozn. aut.)

I v **Rim Rimu** vycházely romány na pokračování. Jejich autoři se s oblibou inspirovali dobrodružnými knihami. Vznikly tak tituly *Boj o radium* a *Klub pěti terciánů* (autor P. Lion) nebo *Nerozlučný spolek* (autor P. Götzlinger). Velký prostor byl věnován tematice sportu – sportovní zprávy přinášely výsledky terezínských fotbalových zápasů mezi domovy, články se zabývaly dějinami sportu, nebo životy známých sportovců.

Básnická a povídková tvorba, úvahy, případně naučné články (*Vznik New Yorku*, *R. Amundsen*, *Stratosféry*, *Ptactvo v Terezíně*, viz příloha str. 74), a články, které seznamovaly čtenáře s děním v domově, nebo s místopisem Terezína se vyskytovaly v menším počtu.

V květnu 1944, před transporty na východ, vyšlo zvláštní číslo věnované „*kamarádům, kteří odjíždějí*.“, jak stálo na titulní straně. Mělo pouhých sedm stran, a jeho autoři, kteří vycítili, že se éra **Rim Rimu** chýlí ke konci, v něm narychlo dokončili své rozepsané romány. Zbytek obsahu tvořily články *Osud* a *Transport do neznáma* a krátké rozloučení s odcházejícími kamarády plné projevů přátelství, útěchy a naděje na opětovné setkání. Byl to doklad skutečného kamarádství a soudržnosti, které v „sedmičce“ společnými silami vznikly a na které mohli být chlapci i jejich vychovatelé právem hrdí.

4.2.3 BONACO

V budově L 414 v domově XI, kde žily šestnácti až osmnáctileté dívky*), vycházel v letech 1943 a 1944 časopis **Bonaco**. Název vznikl jako zkratka ze sousloví „**BO**rdel **NA** **KO**lečkách“. Písmeno K bylo změněno na C patrně proto, aby titul časopisu vypadal zajímavěji, exoticky. Název má pravděpodobně symbolický charakter a nejspíš byl označením pro místnost, kde dívky žily. Jak vyplývá z některých příspěvků a také z titulních ilustrací několika čísel, byl právě nepořádek v dívčím pokoji dlouhodobým problémem, se kterým si vychovatelé nevěděli rady (Bonaco č. 2, str. 4, Bonaco č. 3, str. 1, viz příloha str. 75).

Celkem se dochovalo pět výtisků časopisu s celkovým počtem 107 stránek. Rozsah jednotlivých čísel se pohybuje od 14 do 31 stran formátu A4 psaných ručně, nebo na stroji, který dívkám sehnala jejich vychovatelka Truda Sekaninová (viz str. 31). Grafická úprava titulních listů není jednotná. Každé číslo je ilustrováno jinou, většinou barevnou kresbou a ani název časopisu není vždy napsaný stejným způsobem. Uvnitř **Bonaca** je velké množství zdařilých ilustrací, které jej spolu s propracovanými titulními listy výrazně odlišují od ostatních dochovaných terezínských časopisů. Jsou dílem Soni Waldsteinové, nadané výtvarnice, která byla zřejmě hlavní redaktorkou **Bonaca**. Pomáhala také při výuce dětí v hodinách kreslení u Friedl Dicker- Brandeisové (viz str. 31-32).

Úvodník k prvnímu číslu je výpovědí o odhodlání autorek nepodlehnout beznaději a o společném přání vytvořit něco trvalého:

„ Ačkoliv jsme v Terezíně, neztrácíme svůj optimismus a máme chuť do života a do práce. Důkazem toho, že dokážeme to, co chceme, a že chceme něco dokázat, má být náš časopis.....Chceme samy sebe přesvědčit, že nás nikdo neudolá, že se vyrovnáme těm, které nepotkalo to štěstí stát se obyvateli ghetta.“ (Bonaco č.1, 1943, str. 2).

Dívky pravidelně diskutovaly o podobě každého čísla. Časopis měl být opravdu jejich společným dílem, zachycujícím zážitky, názory a zkušenosti autorek. Postupně se do jeho přípravy zapojovalo víc a víc dívek.

*) Dívky z domova XI chodily přes den do zaměstnání. Pracovaly v lékařských ordinacích, kancelářích, dílnách nebo zelinářských zahradách. (pozn. aut.)

Obsahová náplň **Bonaca** je bohatá. I zde nalezneme rubriku nazvanou *Víte, že...*, kterou tvoří nejrůznější zajímavosti z různých oborů. *Veselý koutek* přináší pro zábavu čtenářů hádanky, křížovky či komiksy (viz příloha str. 75) a *Drobnohled* je plný zpráv a aktualit ze života domova XI. Ani v **Bonacu** nechybí vzpomínky na život před transportem do Terezína, naučné články (o významných osobnostech české literatury), postřehy z terezínského života (zkušenosti z práce v lékařské ordinaci, návštěva kojeneckého domova), ale i básně a úvahy (o napovídání ve škole, o morálce) či literární soutěže o ceny. Dívky svoje příspěvky podepisovaly většinou přezdívkami. Barevné ilustrace jsou dílem Soni Waldsteinové (1926 - přežila, přezdívka Sojka). Mezi její spolupracovnice a stálé přispěvatelky patřily:

Jarmila Steinerová (1927 – zahynula, přezdívky Jarka, Desirée)

Dagmar Poláčková (1926 – přežila, přezdívka Mahulena)

Erika Steinerová (1927 – přežila, přezdívka Rika)

Lili Monathová (1925 – přežila, přezdívka Merci)

Miloslava Böhmová (1926 – přežila, přezdívka Míla)

4.2.4 HLAS PŮDY

Desetileté děti byly v Terezíně ubytovány společně se svými matkami v budově Q 306. Půdní prostor se stal jejich společnou ložnicí i hernou a místem, kde se rozhodly začít si psát svůj časopis. Byl určen nejen pro jejich vlastní pobavení a poučení, ale mohly si jej přečíst i matky. Společná práce při jeho přípravě byla prostředkem pro odreagování a psychické uvolnění.

Časopis vycházel v roce 1944 jako čtrnáctideník (dochovala se tři čísla) a jmenoval se příznačně **Hlas půdy**. Mezi nápadem a samotnou realizací byla jistá časová prodleva, jak je naznačeno hned v úvodu prvního čísla. Důvodem byla, jako v případech jiných dětských časopisů v Terezíně, počáteční neochota některých jedinců pracovat na příspěvcích (Hlas půdy č.1, 1944, str. 1-2).

Dochovaná čísla obsahují 33 stránek ručně psaného textu. Výjimku tvoří jeden na stroji napsaný příspěvek. Časopis nemá jednotnou grafickou úpravu. Na titulní straně je název časopisu a pokaždé jiná barevná ilustrace (viz příloha str. 75). Příspěvky v časopise jsou také doplněny jednoduchými dětskými kresbami. Je zde i několik kreseb, které patrně pochází od někoho z dospělých nebo starších obyvatel ghetta. Lze tak usuzovat z vysoce propracovaného stylu provedení.

V obsahu **Hlasu půdy** nejsou žádné opakující se rubriky. Děti psaly články zachycující život v domově Q 306, své vzpomínky z doby před příchodem do Terezína, povídky o zvířatech nebo dobrodružné příběhy. Vyskytuje se i tvorba básnická, hádanky a rébusy. Zvláštností je *Slovník cizích slov*. Jedná se o vysvětlivky k některým výrazům typickým pro terezínskou mluvu.

V každém čísle je zařazen příspěvek, ať už se jedná o báseň nebo povídku, jehož hlavní hrdinkou je krysa. Byla nevíтанou spolubydlící na půdě a děti její přítomnost a příhody s ní související zachytily ve svém časopise.

Redaktorem **Hlasu půdy** byl Zdeněk Grünhut (1934 - 1944). Dalšími autory byli např.:

Tomáš Brandeis 1933 - 1944

Anita Brandeisová 1936 - 1944

Eva Brocková 1933 - 1944

Petr Abrahamovský 1933 - 1944

Georg Kreissl 1934 - 1944

Kvůli svému nízkému věku byly tyto děti zařazeny do transportů a později zavražděny. Pro nacisty neměly cenu ani jako laciná pracovní síla.

4.3 DĚTSKÉ ČASOPISY JAKO VÝPOVĚĎ O VÝCHOVĚ V TEREZÍNSKÉM GHETTU *)

Jak bylo řečeno v předchozí kapitole, jsou časopisy terezínských dětí velmi důležitým zdrojem informací nejenom o dětech samotných a o životě v ghettu, ale jsou stále živou výpovědí o výchově v podmínkách ghetta. Plnily tři významné funkce - výchovnou, vzdělávací a zábavnou (viz kapitola 4.2).

Vychovatelé se obraceli na své svěřence a slovem i příkladem jim ukazovali správnou cestu k hodnotnému životu. Když bylo třeba, vytýkali jim projevy špatného chování, ale dokázali i pochválit snahu a dobré skutky. Děti všechny tyto podněty vnímaly a ve svých článkách zpracovávaly. Tímto způsobem ovlivňovaly čtenáře – své vrstevníky.

Autoři zaznamenávali situace, kterých byli svědky i ty, které sami zažili a v úvahách se nad nimi zamýšleli, rozebírali je a hodnotili. Využívali je k tomu, aby v článkách upozornili na některé problémy s chováním, jež bylo třeba řešit a v budoucnu jim předcházet. Poukazovali i na příklady morálního chování, které bylo hodné následování, jak již bylo zmíněno v kapitole 4.2.

Velmi důležitou oblastí byla osvěta v oblasti zdravotní výchovy, jednalo se zejména o nutnost dodržovat v domovech základní hygienické zásady jako prevenci výskytu závažných infekčních nemocí. Některé z dětí si toho byly vědomy a ve svých příspěvcích apelovaly na ostatní, aby změnily svoje špatné návyky a chovaly se v této oblasti zodpovědně k sobě i druhým.

Autoři příspěvků dbali také o rozvoj estetického cítění jak svého, tak i čtenářů. K tomu napomáhaly články zabývající se tématy z oblasti hudby, literatury či výtvarného umění, ale i samotná práce spojená s tvorbou časopisů, tedy jejich grafická úprava, jazyková úroveň a ilustrátorská činnost.

Děti prožívaly, sledovaly a komentovaly dění ve svých domovech, a tak se z článků, které napsaly, dozvídáme i o tom, jak se měnila podoba dětských kolektivů, nebo jak probíhalo tajné vyučování. Z řádků v časopisech si můžeme udělat představu také o obsahu přednáškové činnosti v Terezíně a o tom, jak ji vnímaly děti, v čem je ovlivnila a jakým pro ně byla přínosem.

*) V citacích z časopisů jsem se snažila zachovat pravopis podle originálů. V případě některých odchylek jde o starší způsob pravopisu, nebo o pravopisnou chybu. (pozn. aut.)

O výchovném působení mladých vychovatelů vypovídají jejich úvodníky v časopise **Vedem**, ve kterých se autoři přímo obražejí na své svěřence v reakci na aktuální situaci nebo vzniklý problém. Vychovatelé zde vystupovali v rolích náhradních rodičů, kteří se starají o správnou výchovu mladé generace. Společné páteční čtení umožňovalo rozbor a diskusi na nejdůležitější témata přímo v kolektivu domova.

Již v druhém čísle **Vedem** například varuje Eisinger před předčasným utvářením vyhraněných politických názorů: „ *...žádný dobrý člen nějaké strany nesmí zanedbávat svoji mimopolitickou práci a studium. Neboť každá strana potřebuje lidi ... kteří dovedou něco udělat, odborníky, poctivé pracovníky...nikdo z Vás, chlapců ... nemá ještě oprávnění hlásit se k nějakému směru. Svou zatímní volbu však provést můžete... podle ... sympatií a antipatií... ale pamatovat – práce především a poctivost ve smýšlení – Politický směr je zatím u Vás vedlejší!*“ (Vedem č.2, 1942, str. 7).

Eisinger vyzývá chlapce, aby se ve svém věku nejprve věnovali studiu a přípravě na zaměstnání, aby se tak mohli stát užitečnými a nepostradatelnými členy společnosti. Poukazuje na význam vzdělání, morální výchovy a práce pro život člověka. Názor na svět a společnost je až jejich výsledným produktem. Teprve až člověk získá dostatek životních zkušeností a je schopen orientovat se ve společenském dění a chápat je, může si zodpovědně zvolit správný politický směr.

Možná tím reagoval na situaci uvnitř Oddělení péče o děti a mládež během tvorby terezínské výchovné koncepce. Docházelo totiž k názorovým střetům mezi zastánci výchovy v duchu sionismu, tedy výchovy mladé generace, která bude žít v budoucím židovském státě a propagátory asimilantské tendence. Sám Eisinger byl stoupencem komunistických myšlenek, ale ve své výchovné činnosti upřednostňoval apolitičnost a na první místo stavěl rozvoj osobnosti dětí a jejich morálního uvědomění.

Důkazem, že Eisinger dokázal svoje myšlenky převést do praxe, a že byl schopen přiblížit je chápání nedospělých chlapců, je i projev prvního předsedy samosprávy domova I, Valtra Rotha (viz str. 25), ve kterém je jasně cítit vliv někoho z dospělých, pravděpodobně právě Eisingera (důraz na kázeň a poctivou práci): „*...Chceme vytvořit aktivní, uvědomělé společenství mezi chlapci a svou prací a kázní přetvořit svůj osud v radostnou uvědomělou skutečnost...*“ (Vedem č.2, 1942, str. 7).

Eisinger nebyl jediným z dospělých, kdo využíval časopis **Vedem** jako prostředek pro řešení problematických témat s dětmi. Všichni vychovatelé sledovali dění v táboře a někteří pohotově reagovali na negativní projevy v chování mládeže. Ve svém úvodníku se vedoucí domova L 417, Ota Klein (Oťas) zabývá předsudky, které ovlivňovaly mladé lidi v Terezíně

(viz příloha str. 73): „*Co značí slovo předsudek? Je to úsudek, vytvořený před obeznámením s určitými fakty ... může, ale nemusí být správný...*“ (v článku Klein uvádí několik konkrétních předsudků. Pro ilustraci jsem zvolila ten, který mě zaujal pro svou absurditu, pozn. aut.) „...*Předně proti Židovství – Je zvláštní, že právě v Terezíně, v židovském ghettě, se setkáváme s takovým odporem proti židovství... povšimněme si ... jaké bývají argumenty židovské mládeže proti všemu Židovskému. Nejobvyklejší „argumenty“ jsou: židárna, Šalomáci, samí Židi, to je typicky židovské, to se může stát jenom mezi Židy apod... mluvilo by jen ke cti mládeži, kdyby se buďto zabývala těmito otázkami poněkud hlouběji, kdyby si uvědomili, že sami jsou Židé, spílají sobě, anebo raději nehovořili vůbec o věci, jíž nerozumějí...*“ (Vedem č. 3, 1943, str. 12).

Jednalo se skutečně o dost překvapivý úkaz, zvláště v podmínkách židovského ghetta, kde právě židovský původ byl tím, co obyvatele spojovalo a stavělo je všechny na stejnou úroveň.

Kleinovi šlo tedy o to, aby se mladí lidé zamýšleli nad obsahem toho, co říkají, aby pouze bez rozmyslu neopakovali něco, co zaslechnou vytržené z kontextu a co vlastně ani nechápou, nebo co je právě napadne. Člověka ostatní posuzují i podle toho, co říká a jakým způsobem to říká – to je to, co chtěl chlapcům prostřednictvím svého příspěvku vzkázat: „... *Chtěl bych jen, abyste se vyvarovali úsudků, které buď prostě přejímáte od jiných nebo vytváříte bez rozmyšlení ...*“ (Vedem č. 3, 1943, str. 16).

Podobným tématem se zabývá i další z vychovatelů v L 417, Josef Stiasny (Pepek), který upozorňuje na nevhodný „slovník“ terezínské mládeže: „*Slova: cvok a kretén jsou nejrozšířenější a nejčastěji používané termíny terezínského klukovského slovníku... vedro, dnešní fotbalový zápas, madrich (vychovatel, pozn. aut.), večerní program, paštika – vše je kretenské. Cvoci jsou všechny... bytosti živé, včetně kamarádů, sourozenců, matek a otců. Není přetvářky, devítiletý či patnáctiletý obyvatel L 417 řekne s největším klidem tváří v tvář kamarádovi: Cvoku! Výrok, že návrh, rozkaz madrichův, kniha, napsaná nějakým Olbrachtem,... Poláčkem je kretenská, je pronesen hlasitě a s takovou jistotou a samozřejmostí, že přesvědčuje. Zvykneš si na dvě slova, která dříve či později objevíš ve svém slovníku... Cvok a kretén – náhle vystřízlivíš. Jdeš kolem budovy, za jejímiž zamřížovanými okny se tísní mladé a staré obličeje – cvoků. Bledé vyděšené tváře mají společný rys, nedovedu jej vyjádřit – cizí obličeje a přece ten jeden znám. I on poznal mne. Starší žena začala se hystericky smát, přední zuby jí scházejí, odporně slintá. Šišlavě mne volá... shýbne se a podává mi počmáraný zmačkaný papír: Kupte si mé bačkory, kupte si mé bačkory, nabízí zoufalým hlasem žena, v které jsem již zcela bezpečně zjistil matku chlapce z L 417. Před 4 měsíci mladá pětatřicetiletá žena, dnes stará šedovlasá bezzubá žena... Ale já jsem slyšel*

v tom okamžiku čistý chlapecký hlas jejího syna, sta mladých svěžích hlasů: Cvoku! Cvoku! – Kluci, uvědomte si, že každé slovo má svůj význam. Nemluvíte o velkých lidech jako o obřích, o batolátkách jako o trpaslících, o blondácích jako o kanárcích... Chlapci, mějte úctu k svým kamarádům, mějte úctu k sobě. Jste zodpovědní nejen za své činy, ale i za svá slova. Matka každého z nás může jednoho dne prodávat bačkory z pomačkaného papíru za zamřížovanými okny cvokárny.“ (Vedem č.32, 1943, str. 207-208).

J. Stiassny, podobně jako v předchozí ukázce O. Klein, připomíná chlapcům, jak důležité je uvědomovat si, co říkáme. Nelze používat slova, jejichž významu nerozumíme, nebo je používat ve zcela nevhodných situacích. V případě výrazů cvok nebo kretén, které označují psychicky nemocné lidi, bylo jejich používání, zejména v prostředí ghetta, kde se podobně postižených nacházelo velmi mnoho a rychle přibývali noví, projevem cynismu. Stiassny chtěl upozornit na nutnost vzájemné úcty a slušného chování mezi lidmi, a to i v podmínkách tolik vzdálených normálnímu životu. Svoji kritiku obrátil i proti typickému rysu mladé generace, kterým je okamžité odsouzení a zavržení všeho, co je dětem prezentováno ze strany dospělých (návrh, příkaz, kniha). Svůj negativní úsudek vyjadřují bez rozmyšlení, naprosto přesvědčení o své pravdě. Jedná se o rys mládeže, který je nadčasový a setkáme se s ním v každé mladé generaci.

I když v domově I pracovala chlapecká samospráva, bylo nadále nutné, aby bylo osazenstvo pod dohledem vychovatelů, kteří na všechny závažné nedostatky rychle reagovali. Nezralost a nezkušenost „škidovců“*) byla příčinou počátečních problémů nové Samosprávy, zejména předsedy Valtra Rotha, jak se dozvídáme z článku V. Eisingera: „...*Hlavní příčinou výbuchu nebylo to, že předseda rady v ono kalné ráno byl liknavý ke vstávání. To byla pouze kapka, jíž číše mého zaujetí proti němu přetekla. To nebylo poprvé, co přímo ignoroval mé volání k vstávání, co měl na svém kavalci výroční trh... Tento fakt hodnotím takto: Funkcionář samosprávy, natož funkcionář nejvyšší, se nesmí dopustiti ani nejmenšího poklesku proti třem základním kamenům našeho života, naší samosprávy: proti čistotě, pořádku a disciplíně... Funkce nezbavuje povinností,... nýbrž naopak zavazuje k nejpřísnějšímu jejich plnění...“ (Vedem č.5, 1943, str. 26).*

*) „Škidovci“ – označení chlapců z domova I, kde vznikla samosprávná Republika Škid. (pozn. aut.)

Výchova k odpovědnosti, která byla součástí tereziánské „výchovy v a pro společenství“, byla jedním z nejtěžších úkolů. Právě odpovědnost jedince vůči kolektivu a odpovědnost kolektivní byla nutná pro zdařilý chod domovů. Samospráva byla vytvořena proto, aby byla svým zodpovědným chováním příkladem pro ostatní. Síla osobního příkladu byla a je jedním ze základů kolektivní výchovy. Eisinger by se dopustil osudové chyby, kdyby Rothovo chování přehlížel, nebo dokonce omlouval. Znamenalo by to konec výjimečného experimentu, který se nakonec, i přes některá nelehká období, ukázal být účinným způsobem výchovy v domovech.

Přes své mládí byl Eisinger vynikajícím pedagogem, charakterním člověkem a pro mládež opravdovým vzorem, jak se můžeme přesvědčit z následující ukázky, která je pokračováním sporu se samosprávou: „...*Na druhé straně si musím učinit výtku sám: Stížnost Valtrova (jedná se opět o předsedu chlapecké samosprávy Valtra Rotha, pozn. aut.), že jsem ho kompromitoval před ostatními tím, že jsem ho prohlásil za persona ingrata, je oprávněná. To bylo přenáhlené a nepedagogické... Funkcionář nemá jen povinnosti... ale i jistá práva. Hlavním jeho právem je nárok na to, aby se mu nevytýkaly jeho prohřešky a přestupky formou snižující jeho osobnost před ostatními... Na těchto dvou základních chybách, jichž se dopustil funkcionář samosprávy na jedné straně, a vychovatel na straně druhé spočívá celý spor, který tak nebezpečně rozvlnil a rozbouřil hladinu našeho soužití... To je také jeden z mých výchovných cílů, abyste se hájili stůj co stůj, cítíte-li se v právu, a proti každému. Nestydím se za svoji porážku, znám se k ní, poučím se z ní... Dobrý učitel není ten, kdo dovede děti něčemu dobrému naučit, nýbrž ten, kdo mimo to dovede se sám od dětí něčemu naučit.*“ (Vedem č.5, 1943, str. 26-27).

Eisinger uznal veřejně svoji chybu a ukázal chlapcům, že mají také svoje práva jako dospělí, čímž si zajisté získal jejich uznání. Jeho vystoupení posílilo dětskou důvěru k dospělým. Chlapci poznali, že ve světě existuje spravedlnost, a že boj za ni není zbytečný. Osobním příkladem Eisinger poukázal na nutnost přiznat sobě i ostatním vlastní omyl. Takový postoj se v praxi stává prostředkem osobního rozvoje, výchovy a sebevýchovy.

Zhruba po roce práce samosprávy Republiky Škid se na stránky **Vedem** znovu dostává řešení otázky špatné disciplíny a práce škidovců. V otevřeném dopise adresovaném V. Eisingerovi v reakci na jeho výtky, lze zaznamenat posun v myšlení a schopnosti argumentace ze strany chlapců. V té době již měli dost zkušeností se samosprávou a chodem domova, ale osvojili si i zásady komunikace a vedení dialogu. Dokázali se hájit, stejně jako uznat svoji chybu: „*Před týdnem k nám p. prof. (V. Eisinger, pozn. aut.) držel dlouhý apel, ve kterém nám vytýkal, že v poslední době povolila naše disciplína, nic se na domově nedělá ani na poli*

kulturním ani na poli jiném. Pane profesore! Nacvičuje se Esther, bude se hrát Vasja, někteří naši chlapci zpívají v dětské opeře. A s disciplinou je to tak: V létě nebyla disciplína žádná. Nyní je podzim. Podle našich dřívějších zkušeností se život na domově v létě liší od života v zimě tím, že čím studeněji je venku a čím tepleji je doma, tím více zůstávají chlapci na domově a proto se snaží tento život zpříjemnit. Nynější disciplína odpovídá právě tak přechodu mezi létem a zimou. Následkem tohoto apelu sešly se dvě schůze úderníků a jedna mimořádná schůze domova. Na těchto schůzích bylo ujednáno několik bodů, z nichž vlastně se pracuje pouze na jednom a to ne tou měrou, aby mohl být v sobotu dokončen... Něco však se přece dokázalo, myslím však že jen zásluhou jednotlivce. Dnešní dvojčíslo časopisu je zásluhou Petra Ginze hodnotné a Kalicha hotové. Chlapci, pan profesor prohlásil, že zůstane-li stav stejný jako před čtrnácti dny, vystěhuje 12 chlapců do L 218. Potom jsme se snažili uměle vybičovat, vést k práci, ale nepodařilo se nám to. Se zimou přijde chuť do práce a ručím vám za to, že v prosinci, ovšem budeme-li tu ještě, bude úroveň jedničky zase taková, ne-li vyšší jako před rokem za první samosprávy.“ – autor: „Marodý“ (Leoš Marody). (Vedem č.39-40, 1943, str. 274). Ze závěru dopisu lze vycítit, jak velký význam měl pro chlapce kolektiv. Hrozba jeho rozpadu byla silnou motivací pro pokus o zlepšení práce a disciplíny. Chlapci si byli vědomi toho, jak je kolektiv domova a jejich vzájemné vazby uvnitř něj důležitý. Našli zde náhradu za ztracenou rodinu. Bylo to místo, kde se mohli cítit bezpečně, našli zde pomoc a oporu. Přátelství a sounáležitost už pro ně nebyly jen prázdné pojmy. Staly se cílem a současně i prostředkem sebevýchovného uvědomění.

Terezínští vychovatelé se ve své praxi neustále setkávali s projevy nekázně a špatného chování jako důsledku negativního vlivu ghetta na morálku jedince (viz str. 20). Obecné varování zacílené zejména na mládež a výzva k zachování morálního zdraví jsou tématem úvodníku neznámého autora („Avi“): „... Tak je mládež vystavena nejrůznějším vlivům lidí, názorů a prostředí, z nichž pak poslední činitel bývá nejsilnější... Silnou materiální nouzí, způsobenou nedostatkem potravin i špatnými zdravotními podmínkami, spojenou s omezením volnosti, vytváří situaci pro nás zcela novou. Pud sebezáchovy zesiluje egoismus a individualismus ... uvolňují se duševní zábrany, povoluje kázeň kolektivní i individuální kázeň morální, ta pak má mimo to velkého nepřítele v těžkém životním boji, který způsobil rozvoj šmelinářství, protekce i šlojzování (drobné krádeže, pozn. aut.). Těmto vlivům podléhají dospělí stejně jako mládež a mladí nemohou tedy... nalézt v nich nějaký životní vzor... Všechny tyto vady si musíme na každém kroku uvědomovat a přispět všemi silami k jejich odstranění, a snažit se odolat všem špatným vlivům ghetta. Být pamětlivi toho, že chceme vyjít z těchto poměrů jako lidé nejen tělesně, ale též mravně zdraví a že nechceme, aby nás

lidská společnost jednou považovala za rušivý, asociální element, který by je mohl mravně nakaziti.“ (Vedem č.17, 1943, str. 106-107).

V podmínkách Terezína byly podobné výzvy k mládeži nutností. Nepřirozené prostředí ghetta mělo za následek vznik výše zmíněné zvrácené morálky. V lidech často vítězilo to špatné, co je skryté v přirozené povaze jedince. Co by člověk dříve odsoudil (krádeže, lži, podvody, šmelinu), stalo se najednou zcela normálním jevem a pro mnohé životním stylem. Před tím vším bylo zapotřebí ochránit děti, které ve své nezralosti nebyly schopny rozeznat žádoucí chování od nežádoucího a neměly nikoho, kdo by jim vysvětlil, co je a co není správné. Zájem jednotlivce často zvítězil nad slušností a morálkou. Pro budoucnost dětí bylo důležité upozornit je na toto nebezpečí a vysvětlit jim, že za žádnou cenu nesmí zapomínat na morální zásady platné pro společnost slušných lidí.

Jakýkoliv příklad poctivého jednání byl pro vychovatele zaslouženou odměnou za jejich úsilí a trpělivost, jak tomu bylo zajisté i po přečtení následujícího přiznání, které v krátkém prohlášení učinil Beno Kaufmann: *„Přiznávám tímto veřejně domovu I, že jsem ukradl menážku (poukázka na výdej jídla, pozn. aut.) Ralpha Poppera a tím způsobil velké nepříjemnosti nejen jemu, ale i celému domovu. Omlouvám se tím jemu, profesoru Eisingru a celému domovu a slibuji svůj přečin odčinit zvýšenou prací a úsilím o domov.“* (Vedem č.47, 1943, str. 337). Veřejné přiznání vlastní chyby, snad po vzoru vychovatele Eisingera (viz str. 48), nebylo jistě pro zhruba čtrnáctiletého chlapce ničím jednoduchým. Pro ostatní členy chlapeckého kolektivu to však byl příklad zodpovědného a morálního chování.

Vliv uzavřeného terezínského společenství se projevoval i v mezilidských vztazích. Sobectví, egoismus, lhostejnost a bezohlednost se staly pro mnohé lidi vlastnostmi nutnými pro přežití. Úkolem vychovatelů bylo předejít devastaci morálního vývoje dětí. Josef Stiasny (Pepek) se v jednom z úvodníků obrací k chlapcům, aby jim připomněl, že ani v ghettu by neměli zapomínat na úctu ke starým lidem a na projevy lidskosti: *„Pamatujete si ještě na dobu, kdy v pražské či brněnské tramway vás několik povstalo, aby uvolnilo místo starci... Žijeme v Terezíně, v městě šmeliny a šlojzu, v městě vítězství typicky zdatnějšího, v ghettě, jehož tvář kreslí primitivní pudy, boj o nachšup, o místo ve frontě čekajících na výdej oběda, před rozdělovnou šatstva a obuvi, před ordinací zubního lékaře. Úcta ke stáří ... zmizela, když stáří reprezentující dnes starce a stařeny z Vídně, Berlína, Kolína, sta, tisíce cizích hladovících nemocných, obsluhu vyžadujících stojí před vámi. Starci z Protektorátu byli odvezeni ... na východ, aby se již nikdy ... neshledali se svými dětmi, vnoučaty. V Terezíně žije dnes několik starců a stařen z Německa ... v cizím a, buďme upřímní, nepřátelském prostředí.... Kdesi v Polsku vzpomíná stará, nemocná, hladová, opuštěná matka vaší matky.*

Pohleďme teplým pohledem našeho dětství, osvěžme úsměvem našeho mládí, podepřeme silou našeho mužství, starce z Německa, nemocné, hladové, opuštěné.“ (Vedem č.10, 1943, str. 59).

Opět jde o připomínku nepříznivých terezínských poměrů, které byly reálným nebezpečím pro vyvíjející se dětskou osobnost. Autor se snažil působit na city chlapců tím, že osud starých lidí v Terezíně přirovnal k osudu jejich blízkých, prarodičů, kteří byli deportováni na východ. Tím přiblížil problematiku stárí jejich dětskému světu. Už to nebylo něco cizího, co by se jich netýkalo. Tak, jako by projevovali úctu svým blízkým, měli ji projevovat všem lidem bez rozdílu. Stiassny chtěl rovněž upozornit na nebezpečí projevů nenávisti vůči německým občanům židovského původu. Byl si velmi dobře vědom, že mezi obyvateli ghetta je vůči těmto lidem mnoho zášti. Bylo zapotřebí, aby si děti uvědomily nespravedlnost myšlenky o kolektivní vině a zodpovědnosti, a aby pochopily, že němečtí Židé nejsou nepřáteli, ale stejnými oběťmi jako ony samy.

V časopisech terezínských dětí se setkáváme také s příklady toho, že mezi mládeží byli jedinci, kteří si i přes svůj nízký věk uvědomovali důležitost některých lidských hodnot. Bezesporu tomu tak bylo i díky práci a vedení ze strany jejich vychovatelů. Svými články pak měly děti příležitost působit na své vrstevníky a přimět je k zamyšlení. Zde je část článku „*Terezínská bída*“ neznámého přispěvatele časopisu **Rim Rim Rim**: „*Jdeme-li si pro oběd uvidíme státi před výdejnou několik dědečků a babiček. Tito staří lidé prosí každého, kdo jde kolem, aby jim dal aspoň trochu polévky. Každý se diví, jak může takový dědeček vypít tolik polévky. Ale jsou tam také lidé, kteří ji nesbírají jen pro sebe. Dávají starým lidem, kteří buďto nemohou chodit, nebo jsou jinak nemocní. Avšak i toto mají tito lidé zakázáno. Neboť...nějaký zřízenec menáždienstu (pracovník u výdeje jídla, pozn. aut.) je zahání. Avšak oni se nedají... Je-li polévka dobrá, mají špatný den, protože si ji každý bere. Ale je-li špatná, to jim ji dává skoro každý. To musí dělat 80ti letý dědeček, který býval dřív třeba bankovním ředitelem nebo továrníkem.*“ (Rim Rim Rim č.20, 1944, str. 4).

Jak je vidět na této ukázce, přestože byly děti denně svědky podobných situací, tak jim nepřipadaly normální a správné. Přesně toho chtěli docílit i vychovatelé. Nedopustit, aby ghetto udělalo z dětí cynické bytosti bez soucitu. Z ukázky lze usoudit, že se jim to v některých případech dařilo. Mladý autor si povšiml projevů solidarity mezi starými lidmi a z jeho řádků lze vycítit, že jej ona situace zaujala a přiměla k zamyšlení. Šlo patrně o tak silný zážitek, že chlapec cítil potřebu podělit se o něj na stránkách časopisu s ostatními.

Hlubší náhled do problematiky morálního vědomí a vlivu života v ghettu na jeho změny přináší úvaha, nazvaná „*Mladý člověk v Terezíně*“, Soni Waldsteinové, osmnáctileté redaktorky **Bonaca**: „...je tu spousta dívek a hochů, na které působí Terezín strašně

zhoubně...dejme tomu vliv Terezína na malého kuchaře. Nějakou protekcí neb podobně se dostal mladý hoch do kuchyně a už s prvním veřejným vystoupením, tak zvaným vydáváním, upadá do chaosu podplácení, podlízavých úlisností, vidí na nakloněné ploše nalomený charakter hladových lidí. Poznává protekci, šmeliny, šleusování, kradení a mladý hoch musí mít pořádně pevný charakter, aby se teď při tak báječné příležitosti vidět vše špatně a křivě nezkažil. Obyčejně má dojem nenadále se vyšvihnuvší milostivý mladý pán, že je skutečně tak mocný, že si může opravdu vše dovolit, jak slyší denně a z tisíců hladových úst. A je to opět jeden z mladých lidí, který se dostává do bludiště lží, falše, přetvářky, do toho vířivého chaosu nízkosti, který ochotně strhává nového příslušníka hloub a hlouběji...Terezín, to je jako stanice, kde...my všichni jsme obohaceni o velkou životní zkušenost. Všichni jsme nahlédli do tváře hladovému strachu a pro budoucí život i pro naše potomstvo je dobré poznat trochu bolesti, vykolejit na čas z blahobytu, poznat jinou z barevných tváří života – to je myslím jedno důležité, jedna z nutností pro náš budoucí lepší život.“ (Bonaco č.4, 1944, str. 2-3).

Jazyková i obsahová úroveň citované ukázky je dokladem toho, jak rychle mladí lidé na území ghetta vyspěli, alespoň někteří z nich. Byli schopni kriticky vnímat okolní dění a využít vše pro sebevýchovu, ale i pro vzájemné výchovné působení uvnitř kolektivu. Jak autorka poukazuje, Terezín se vším zlem a bídou byl neocenitelnou životní zkušeností a zatěžkávací zkouškou síly lidského charakteru. Bylo zajisté zapotřebí opravdu silné vůle a pevného charakteru, aby se mladý člověk ubránil vlivu demoralizujícího prostředí a dál zůstal slušným člověkem. Bez vedení a pomoci ze strany vychovatelů by pravděpodobně velká většina dětí a mládeže podobného kritického pohledu a mravního uvědomění nebyla schopna.

Společně s vychovateli si postupně dívky a chlapci vytvořili v terezínských domovech společenství, která dokázala žít, pracovat, učit se i bavit, diskutovat, ale také řešit problémy a pomáhat si jako členové jedné rodiny. A v nejtěžších chvílích dokázali vyjádřit jeden druhému podporu a solidaritu. Tak jak to vidíme v ukázce z květnového vydání **Rim Rimu** z roku 1944. Úvodní slova „zvláštního vydání“ věnovaného chlapcům, kteří byli zařazeni do transportu, napsal redaktor Pavel Lion : „Milí kamarádi, kteří odjíždíte! Nemám slova, kterými bych řekl to, co cítím, když mi odjíždíte, kamarádi s kterými jsem žil skoro dva roky. Chci vám říci jen to, že i když dnes odjíždíte zůstaneme nadále zpjati poutem kamarádství a že jednou se sejdem a vy budete něco potřebovat pak vám vždy ostatní členové domova „Nešarim“ pomohou, neboť jsme jako jedna rodina. Doufejme, že nás opět prozřetelnost spojí a že budeme žít opět spolu ale volněji.“ (Rim Rim Rim – Zvláštní číslo, květen 1944, str. 3).

Slova čtrnáctiletého Pavla jsou svědectvím o tom, že terezínská „výchova v a pro společenství“ byla správnou a úspěšnou cestou. Na jejím konci byly skupiny dětí, spojených

přátelstvím a pocitem vzájemnosti. Děti, které se v těžkých chvílích dokázaly semknout a vzájemně podpořit stejně jako členové jedné rodiny. Svou vírou v budoucnost dávaly odjíždějícím kamarádům naději, která je posilovala na cestě do neznáma.

V tomto čísle vyšel i článek *Osud*, jehož autorství není zcela jasné, není totiž podepsaný: „*Žijeme zde v domově „Nešarim“ již skoro dva roky. Sešli jsme se zde hoši různých povah, různých názorů a různého přesvědčení. Žili jsme zde celkem šťastně...Odjíždíte...Doufejme, že se již brzy sejdeme, ale ne v Polsku, ale že budeme mít domov a v něm budeme klidně žít...Snad se sejdeme, snad ne. Nevíme, co je nám osudem určeno. Byli jsme v domově, naučili jsme se zde kázni a pořádku. Jsme spjati určitým poutem přátelství a doufám, že nám toto pouto zůstane a že se naše kamarádství nerozbitě koncem Terezína. Děláme všichni chyby, ale v této těžké chvíli zapomeneme na vše, na rozbitá kamarádství, zapomeňme a odpuštěme si...Nesmíme klesnout, musíme vydržet, musíme se učit a snažit, abychom se do normálního života nedostali zaostali, ba naopak, aby Terezín byl pro nás školou, která nás otuží a zocelí. Teď odjíždíte a můžeme si jedině přát, abychom se ve zdraví setkali na svobodě.*“ (Rim Rim Rim – Zvláštní číslo, květen 1944, str. 4-5).

V několika řádcích je zachycena historie vývoje chlapeckého kolektivu domova Nešarim. Autor popisuje stav na počátku jeho existence, ale i změny, které se udály s obyvateli po dvouletém společném životě. Je zřejmé, že si rozdíl plně uvědomoval, stejně jako význam pojmů přátelství, věrnost či naděje. Je to další z mnoha výpovědí o terezínské výchově, o jejích výsledcích tak, jak se odráží v člancích, které lze najít na stránkách časopisů vytvořených dětmi z ghetta. I zde se podařilo vybudovat společenství spojené silným přátelstvím. Důležitým faktem je uvědomění si toho, že život v kolektivu chlapce naučil správnému chování a kázni. Bez pochyby na tom mělo hlavní zásluhu vedení ze strany vychovatelů, ačkoliv tuto skutečnost autor výslovně neuvádí.

Vliv dospělých je zřetelný z důrazu, který autor klade na nutnost učení se pro budoucí život. I v této ukázce se opakuje myšlenka o Terezíně coby užitečné „škole života“, která člověka „otuží a zocelí“. Ze strany vychovatelů se mohlo jednat o snahu ukázat dětem, že i v nejtěžší životní situaci lze najít smysl a účelnost, což člověku pomůže alespoň částečně se s ní smířit a nepodlehout beznaději.

V dobách transportů se soudržnost a pocit vzájemného soucítění projevovaly mezi dětmi nejsilněji. Zde je další ukázka, tentokrát z časopisu **Vedem** – rubrika *Chvála a hana*, autorem by mohl být Herbert Mayer („-yer“): „*Nastaly okamžiky veliké nervosity, okamžiky strachu. Roznáší se transport. – Na koho to padne? Osud si vyvolil některé jedince z našeho celku. Je*

to kruté. Oč lépe se však odjíždělo naším kamarádům, když si byli jisti, že za nimi stojí jejich přátelé, kteří tento kráte ukázali svoji ochotu a pomohli skutečně, kde se jen dalo... Děkuji jménem těch kteří odjeli Transportem i těch, které to snad ještě čeká, všem za jejich pomoc ve chvíli, kdy toho potřebují.“ (Vedem č.6, 1943, str. 33).

Ve chvílích jako byla tato si nemohl být nikdo jistý svým budoucím osudem. Vždy však bylo jasné, že dojde k zásahu do života dětského společenství. Vychovateli tolikrát zdůrazňovaná jednota a solidarita domova se odrazila v pomoci a psychické podpoře, kterou si děti vzájemně dokázaly poskytnout v době, kdy se ztrátou svých přátel ztrácely část jistot, které v Terezíně měly, část své nově vytvořené rodiny.

Jiným dokladem opravdového, nesobeckého přátelství a pomoci je činnost dívek z domova L 414. Založily „fond“, do kterého přispívaly ty, které dostávaly od svých příbuzných a známých, žijících mimo ghetto, balíčky s jídlem. Obsah „fondu“ se potom rozdělil mezi dívky, kterým balíčky nechodily. Pocit solidarity, soudržnosti a obětavosti vznikl jako výsledek společného života a společně sdíleného osudu. Autorka („X.Y.“) objasňuje účel a fungování „fondu“: *„Proč byl založen? Pro nemocné a pro děvčata, která nedostávají balíčků... společným skládáním malých, ale četných dílů vzniká věc vydatná, která něco znamená. Mysli na to, že tvoje kostka cukru se sejde ve fondu s řadou jiných, také jednotlivě daných, které dohromady budou jednoho dne vydány jako pěkný balíček... Učíme se myslet do předu a na neurčitěho příjemce a na vzrůstu malých příspěvků v jeden velký poznáváme v malém sílu všech společných akcí. Přispívejme rády a bez ostychu do fondu a pravidelně... Ať se stane malým hmatatelným důkazem dobrého kamarádství...“ (Bonaco č.3, str. 4).*

Dívky pochopily, že jednotlivec sám nemá žádnou moc, žádnou sílu a nezmůže nic. Pouze v kolektivní jednotě, všechny dohromady, mohou vytvořit něco významného a užitečného. A nejen to, mohou si vzájemně účinně pomáhat. V kolektivu není nikdo sám. Jak již víme z předchozích kapitol, na začátku soužití dívek v domově tento pocit vzájemnosti neexistoval. Neúnavnou prací vychovatelek se podařilo vštípit dívkám myšlenku přátelského a spolupracujícího společenství. Právě výše uvedená ukázka to zcela jasně dokazuje.

To, že cesta k vybudování stabilních a uvědomělých kolektivů nebyla vždy jednoduchá, je dobře patrné při četbě článků ve **Vedem**. Domov I se potýkal s problémem existence různých spolků a part, které mezi sebou soupeřily o vliv a moc v domově. Se situací nebyli spokojeni ani vychovatelé, ani někteří z chlapců. Autorem následující ukázky je pravděpodobně někdo z vychovatelů. Můžeme tak usuzovat podle znění poslení věty následující ukázky. Jedná se o úvodník podepsaný přezdívkou „Cvikla“: *„... Má-li však zůstat jednotnost a produktivita*

většího celku zachována, musí každá menší skupina podle toho z kterých příčin a pro jaké účele vznikla přinášet něco kladného, čím celek obohacuje. Celek tedy žije tím co tvoří jeho části, nepodporuje-li se však vzájemně práce menších skupin a dochází-li dokonce mezi nimi k rozporu, trpí tím vlastní práce ve všech skupinách a tím více trpí práce celku. Konkrétně: Když vznikly na našem domově „spolky“, je to zjev přirozený, předpokládáme-li, že chlapci, kteří svůj spolek založili, činili tak proto, že se cítili vázání společnými zájmy či city... práce všech těchto spolků se měla doplňovat tak, aby na domově žili jak věda a umění, tak i sport a zábava, vše v duchu dobrého kamarádství. Měla to být dělba práce, kterou nikdo vnějším diktátem nevynucoval, nýbrž která vycházela ze zájmů a snah chlapců, kteří si své spolky založili. Skutečnost: Je v naprostém rozporu s danými předpoklady... Místo dělby práce vidíme tříštění celku bez ohledu na jeho potřeby... Místo kladné spolupráce revnivost, boj o „vládu“ v domově... místo hledání klíče k společné práci, hledání klíče k rozdělení „moci“ ... V takovém okamžiku jsme se cítili povinni zasáhnout, t. j. nalézt cestu, která by umožnila všem chlapcům ve spolcích i mimo ně, to, co marně hledali sami. Boj o moc budiž minulostí, soutěž práce přítomností a budoucností. Nejbližší doba nám ukáže – a záleží na vás i na nás – kolik společně uskutečníme.“ (Vedem č.20, 1943, str. 125-126).

Složení domovů se často měnilo, chlapci opouštěli domov v transporthách na východ a jiní do Terezína průběžně přijížděli. Byl to určitě jeden z faktorů, který znesnadňoval práci při upevňování vztahů mezi mládeží. Dalším byla přirozená tendence dětí sdružovat se do menších skupin, jejichž členové si byli něčím blízcí. Skupiny se pak uzavřely svému okolí a neměly zájem o spolupráci s ostatními. Žily si svým životem. Záměr vychovatelů byl ale jiný. Vypěstovat v dětech pocit jednoty a potřebu spolupráce bez ohledu na různost zájmů a názorů. Ve svém úsilí nepolevili, jak je ostatně vidět i z citované ukázky. Bylo nutné ukázat chlapcům, že jejich síla a životaschopnost kolektivu je pouze v jednotě a spolupráci. Každý jednotlivec, ale i každá skupina byla schopná obohatit ostatní něčím novým a zajímavým a přispět tak k celkovému rozvoji domova i každého jeho obyvatele.

Nebyli to však pouze dospělí, kdo byl situací v domově I znepokojen. Zde je názor jednoho z chlapců („Kácess“), který kritizuje poměry a vyzývá ostatní obyvatele domova ke změně:

„... Zde v Terezíně by se dalo předpokládat, že zrušením peněz a společným utrpením vymizí sociální rozdíly, ale jak je vidět není tomu tak. Kdo zde má jen trochu lepší postavení, dělá se už velkým pánem. Každý by si myslel, že v tak malé společnosti 14 letých chlapců jaká je na domově I. nebude rozdílu a bude zde jednolitě kamarádství. Bohužel však tomu u nás tak není. Je tu několik kroužků, ve kterých jsou hoši vázání společným zájmem... Vespolek se snášejí

velice dobře ale kamarádství s ostatními je velice povrchní a ledabylé. Také jsou ovšem mezi námi chlapci, kteří se snaží vyjít se všemi, ale těch je pohříchu velice málo. Přejde-li sem nějaký chlapec, který se zde s nikým nezná... velice těžce se zde uchytí. Jednotlivé společnosti ho prostě neberou na vědomí. Jsou zde hoši, kteří nejen, že s nikým nekamarádí, naopak, hledají na každém špatné stránky a zesměšňují ho, postižený chlapec ztratí pak všechnu chuť k další práci... Mnohý si jistě položí otázku, proč může být kamarádství na jiných domovech a u nás ho nelze docílit. Je to snad tím, že jsou zde starší hoši a jejich zájmy se velice různí... Tím však není řečeno, že u nás by to nešlo. Ale je k tomu třeba více dobré vůle.“ (Vedem č.18., 1943, str. 115-116).

Mladý autor zde vyjadřuje své vlastní názory, ale nepochybně zde nalezneme i vliv vychovatelů. Ti pochopitelně situaci v domově vnímali a jak je patrné z citovaného úvodníku, uvědomovali si, že je velkým problémem. Vždyť cílem výchovy dětí v Terezínském ghettu byl člověk zformovaný kolektivem tak, aby v kolektivu dokázal žít a pracovat spolu s ostatními k prospěchu celku. Právě práce a hlavně spolupráce zaměřená na společný cíl byla důležitým prostředkem výchovy v dětských domovech. Výstižně se k tomuto tématu vyjádřil V. Eisinger ve svém článku ve **Vedem** (viz str. 27).

Terezínští vychovatelé a všichni dospělí, kteří se zapojili do práce s dětmi, dokázali svým nadšením a zaujetím, že lze i v podmínkách ghetta hledat a najít smysl života. Stali se proto příkladem pro své svěřence, kteří se stejně dychtivě vzdělávali, kreslili, psali časopisy a připravovali přednášky pro své kamarády. Všechny aktivity jim dodávaly sílu pro překonání těžkých životních podmínek v ghettu. I tyto děti chtěly dokázat, že se nikomu nepodaří zlomit je psychicky, a přestože ztratily domov a jistoty dosavadního života, nikdo jim nemohl vzít odhodlání a chuť do života a v neposlední řadě tolik důležitou naději. V závěru básně *Sirotek*, to výstižně vyjádřil Zdeněk Ohrenstein (Ornest, přezdívka „Mustafa“):

*„... My jdeme vpřed, nám nechce se již spát,
my jdeme vpřed, my mladí jdeme se bít.
Nechceme se mazlit, nebudem si hrát,
my jdeme vpřed, svobodně chceme žít.
Až budem staří, a v tichu klidně sedět,
pak budem hrdě na své dětství hledět.
My jdeme vpřed, nám nechce se již spát,
my jdeme vpřed, my mladí jdeme se bít.“*

(Vedem č.5, 1943, str. 29).

Podobně optimisticky a se statečnou bojovností jsou laděny i jiné příspěvky. Často se jedná o články nebo básně z prvních čísel časopisů. Autoři v nich představují myšlenky, které stály u zrodu časopisů, a které byly inspirací pro další tvůrčí práci. Je tomu tak i v případě dívčího časopisu **Bonaco**, ze kterého je následující ukázka (autorka – Dagmar Poláčková, „Mahulena“):

„Náš směr – náš cíl?

*To nejsou jenom iluze,
to nejsou plané řeči,
i když některé naše diskuse
o takovýchto svědčí.
My chceme se probít životem,
a chceme ukázat sílu,
ne tělesnou – i duševní,
i když se octnem v víru.
Život je krutý těžký boj,
a přec není tak zlý,
- jen musíš dovést pochopit,
a hlavně – optimismus mít.“*

(Bonaco č.1, 1943, str. 3). Stejně jako se vychovatelé snažili dodat duševní sílu svým svěřencům, tak se i autorka básně obrací na své kamarádky se slovy povzbuzení plnými optimismu. Smíření se s osudem nevidí jako prohru, ale jako výzvu pro další život.

Je namístě připomenout již dříve citovanou řeč V. Rotha, kterou přednesl při slavnostním zahájení činnosti samosprávy domova I (viz str. 25): „...Vytrhli nás nespravedlivě z živné půdy práce, radosti a kultury, z níž se mělo napájet naše mládí. Tím sledují jediný cíl – nás zničit ne tělesně, ale duševně a mravně. Podaří se jim to? Nikdy! Zbaveni bývalých zdrojů kultury, vytvoříme si nové! Odloučení od pramenů někdejší radosti, vytvoříme si nový a radostně jásající život!...“ (Vedem č. 2, 1942, str. 7-8). I v těchto řádcích cítíme odhodlanou sílu a cílevědomost, které nejsou příliš typickými vlastnostmi u dětí v tomto věku. Jejich zdrojem byl příklad, který děti pozorovaly v chování svých vychovatelů a učitelů, ale i mnohých jiných dospělých obyvatel ghetta. Nemalou úlohu však sehrála i skutečnost, že terezínské děti vlivem životních podmínek v ghettu příliš rychle psychicky vyspěly a byly schopny téměř dospělého uvažování.

Při kolektivní výchově v domovech bylo nutné dodržovat některé důležité zásady, především se jednalo o čistotu a hygienické návyky. Ukázalo se, že si děti z původních rodin přinesly do Terezína velice rozdílné návyky v těchto oblastech. S nepořádkem se potýkali vychovatelé ve všech domovech. Problém se týkal jak chlapeckých tak i dívčích kolektivů. Připomeňme například název dívčího časopisu **Bonaco** a jeho pravděpodobný původ (viz str. 41).

Právě jedna z autorek **Bonaca**, Lili Monathová (Merci), v básni *Žalozpěv* popsala situaci v domově XI, a to pravděpodobně z pohledu vedoucího domova L 414 Zikmunda (Sigiho) Kwasniewskiho. Inspirací jí mohly být pravidelně se opakující situace při kontrole pořádku:

*„Ten pokoj váš z tůně pekelné
načerpal síru a smolu
na boty hrůza ta lepší se
kdykoliv přijdu k vám dolů.
k nebesům stoupá až její pach,
do každého koutečka zalézá prach,*

...

*Vy líná chásko tu čumíte,
jen básnit a malovat umíte.*

...

*Však co si mám počnout, ubohý tvor,
když bonako vládne tu jako mor?
I když ho zpod postelí vymetu,
za čtrnáct dní bude zase tu.*

...

*Mně zbývá jen křičet na poslední dech.
Ten pokoj číslo XI je nejhorší všech.“*

(Bonaco, č.3, 1943/1944, str. 1)

Těžko říci, zda byla báseň uvedena pouze pro pobavení, dost možná jejím prostřednictvím chtěla autorka upozornit ostatní obyvatelky domova na situaci, kterou bylo zapotřebí řešit a se kterou si nevědělo rady ani vedení domova. Z dalšího čísla **Bonaca** nevyplývá, zda-li se stav

v domově zlepšil*), nicméně můžeme citovaný příspěvek považovat za pokus, jak dívky přimět k zamyšlení a následné nápravě. Jeho význam spočívá zejména v tom, že vyšel ze středu kolektivu a zároveň ke kolektivu i směřoval.

Podobně je tomu i v nejednom příspěvku v časopise **Vedem** chlapeckého domova I. Ti, kteří cítili zodpovědnost vůči ostatním a chtěli dosáhnout zlepšení situace, neváhali a pustili se do veřejné kritiky. Z rubriky *Chvála a hana*, která pravidelně upozorňovala na nedostatky, ale i na chvályhodné skutky v domově I, vybíráme postřeh patnáctiletého šéfredaktora Petra Ginze (viz příloha str. 74): „*Denně umírají desítky dětí na tyf. Denně jsou odváženi další na marodku. Přesto se někteří sobečtí jedinci klidně procházejí po stole v botách, s kterými byli třeba předtím na záchodě. Potom si na stůl někdo položí chléb a neštěstí je hotovo. To je trestuhodná neopatrnost, která může mít v zápětí smrt kamarádovu.*“ (Vedem č.9, 1943, str. 54).

Další autor ihned navazuje krátkým, ale výstižným příspěvkem. Je podepsán zkratkou „-ier“, která patří neznámému chlapci: „*Proč se nečistí pavučiny na stropě? Proč se nedodrží hygienická služba? Proč si nečistíte pravidelně boty?*“

Je zřejmé, že některým chlapcům nebylo lhostejné, jak se jejich spolubydlící chovají. V případě společného života ve stísněných podmínkách domovů a při nedostatečných hygienických podmínkách bylo dodržování čistoty nezbytnou součástí prevence proti nebezpečným infekčním chorobám. Jakékoliv porušení hygienických zásad ohrožovalo všechny chlapce v domově. Toho si byli někteří vědomi a využívali časopis **Vedem** k tomu, aby upozornili své kamarády na nesprávné chování. Při společném předčítání byli osloveni všichni obyvatelé domova a měli možnost se nad sdělením zamyslet a svoje chování případně změnit. Ostatně udržování pořádku a čistoty kladl jako prvořadé úkoly samosprávy a celého domova i V. Eisinger: „... *Ve věcech čistoty, pořádku a disciplíny neznám špásu. Jsem člověk demokratický a vytvořil jsem vám orgán demokratický, samosprávu, ale jsem ochoten kdykoliv rozbít tuto samosprávu, nevedla-li by k dosažení základních výchovných cílů: výchovy k čistotě, pořádku ...*“ (Vedem č.5, 1943, str. 27). Stačilo tedy pár vnímavých a rozumných jedinců, kteří svým vrstevníkům připomněli Eisingerovy zásady a stali se tak prostředníky mezi dospělými a dětmi. Dost možná, že v jejich podání měly výtky a upozornění

*) V 6. čísle jsou dva články, které se zabývají přestavbou domova XI. Ta zřejmě proběhla jako součást tzv. zkrášlování ghetta, ke kterému došlo před návštěvou delegace Mezinárodního červeného kříže (viz str. 14). Dívky si s pomocí dalších obyvatel ghetta domov předělaly podle svých představ. (pozn. aut.)

větší vliv než kázání ze strany dospělých.

Vtipný, ironický příspěvek poukazující na nepořádek v dívčím domově nalezneme opět v časopise **Bonaco**: „... *Marné volání... Domov č. XI je skutečně prodchnut duchem kultury. Nejlepším dokladem toho je, že i tvor od přírody tak suchý, jakým je t. zv. „betrojerka“ (vychovatelka, pozn. aut.) tu teprve dospěl k hlubšímu pochopení básníka. Náš zpravodaj aspoň zastihl zmíněnou osobu stojící uprostřed místnosti, ve zdvižených rukou nalezené kusy prádla, k nimž hledala vlastníka, v očích zasněný pohled, na rtech tichá slova: „... Má cesta z L 410 by nebyla ani tak daleká, ale jak marné volání...“ (Bonaco č.2, 1943, str. 4). Autorka podepsaná jako „T“ zde poměrně výstižně nastínila pravděpodobně dost běžnou situaci na ubikaci. Některé dívky si s udržováním pořádku příliš starostí nedělaly. Neuvědomovaly si, že se chovají bezohledně. Ve stísněných podmínkách domova bylo nutné dbát na pořádek, aby zbývalo pro všechny co nejvíce prostoru pro volný pohyb. Ani opakované výtky ze strany dospělých patrně neměly žádný zásadní účinek na změnu chování obyvatelek domova.*

Snad největší pozornost věnovali zdravotní osvětě chlapci z domova I. V časopise **Vedem** se kritika prohřešků v této oblasti objevovala pravidelně. Sloužily k tomu již zmíněné rubriky *Chvála a hana* nebo *Víte, že...*, *Je vidět, že...*: „**JE VIDĚT, ŽE mnozí si nevyklepou šaty, ani když tím škodí celku. JE VIDĚT, ŽE se nedovedete bez dozoru pořádně umýt /uši/. JE VIDĚT, ŽE ani nebezpečí tyfu vás nemůže donutit k čistotě nádobí.**“ (Vedem č.10, 1943, str. 60).

Tereziánské časopisy mají poměrně vysokou úroveň i z estetického hlediska. Děti si většinou daly velmi záležet na jejich úpravě. Zejména dívčí **Bonaco** se může pochlubit opravdu zdařilými ilustracemi a celkovou úpravou textu (viz příloha str. 75). Odpovídá to věku dívek, které byly zhruba o čtyři roky starší než chlapci-autoři časopisů a také skutečnosti, že dívky bývají většinou pečlivější. Ovšem ani chlapcům nelze upřít snahu o vysokou úroveň většiny časopisů, zvláště když vezmeme v úvahu provizorní podmínky a nedostatečné materiální vybavení, jež měly děti k dispozici: „... *Jen si představte, že my ubozí zástupci cechu malířského užíváme místo běloby prášku nebo pasty na zuby, že malujeme svoje skizy na oo-papír a představte si, že místo gumy musíme použít někdy: podvazku. (Jak to dělají páni v takových případech, nevím.)... já vymývám štětce v ešusu nebo v kastrolu a je mi z toho úplně na nic ...*“ (Bonaco č.3, 1943/1944, str. 18). Tak popisuje situaci z vlastní zkušenosti Soňa Waldsteinová („Sojka“), redaktorka a ilustrátorka **Bonaca**. Mladí výtvarníci prokázali obdivuhodnou vynalézavost, která byla v tereziánských podmínkách nutností.

Autorky z **Bonaca** a „Akademici“ z **Vedem** (viz str. 38) nás překvapují rozsahem svých znalostí z oblasti literatury, hudby a výtvarného umění. Jejich články, zveřejněné na stránkách časopisů, sloužily ke vzdělávání ostatních dětí, které je četly, nebo poslouchaly při předčítání.

Vychovatelé, ale i členové Oddělení péče o děti a mládež si uvědomovali důležitost vzdělání pro mládež, pro osobnostní rozvoj každého jedince a to zejména proto, že bylo vzdělávání židovským dětem v době Protektorátu odepřeno. Ve vzdělávací činnosti však viděli i smysluplnou náplň volného času a tím tedy prevenci nežádoucího chování. To vše byly důvody zahájení tajného vyučování v Terezíně. O významné roli vzdělání v životě člověka tedy nejspíš vychovatelé hovořili i se svými svěřenci, když je připravovali na zahájení pravidelné výuky a táborem přednáškovou činnost.

Obsah přednášek byl pestrý tak, jak bylo pestré složení obyvatelstva ghetta. Každý se snažil využít svoje schopnosti a znalosti, podělit se o ně s druhými, obohatit je. Děti dychtivě vstřebávaly vše nové a zajímavé a později samy začaly připravovat přednášky pro své kamarády.

Z bohaté nabídky, která je obsažena v časopisech, předkládám dvě vybrané ukázky naučného charakteru. Obě mají společný cíl, být příspěvkem k rozšíření znalostí čtenářů. Dost možná, že byly pro některé i impulsem pro další sebevzdělávání. Jsou dokladem toho, že mezi dětmi byli jedinci, kteří si důležitost vzdělání uvědomovali. Rozsah jejich znalostí je toho důkazem.

První ukázka je zamyšlením nad osobností a životem spisovatelky Boženy Němcové. Autorkou, která svoji práci podepsala zkratkou „-j -“, by mohla být Jarmila Steinerová, ale to nelze tvrdit s jistotou: „... *Božena Němcová, jak prudce životní zítřek, neochvějně prorážela překážky maloměšťácké nevědomosti. Jasně a zřetelně kladla čisté myšlenky a bojovala za ně moc a trpce. Teprve, když jsem přečetla její životopis od Fučíka a Halasovy básně na její křišťálově pevnou postavu a řeč, tu teprv jsem ji začala plně chápat. Teprv, když jsem poznala nechápající okolí, kde se měla zrcadlit její duše, poznala jsem plně její strasti a útrapy. Poznala jsem ve spisovatelce Babičky teprve teď cílevědomou bojovnici, prostou velkou ženu.*“ (Bonaco č.6., 1944, str. 15)

V druhém ročníku časopisu **Vedem** vycházel cyklus nazvaný *O hudbě*, jehož autorem byl O. Lehenhart. Z jeho druhé části je následující ukázka týkající se dějin české hudby:

„... *Nejstarší a také nejslavnější český skladatel je B. Smetana. Narodil se r. 1824, měl velmi pohnutý život, neboť ani v Čechách nebyl uznáván a zemřel r. 1888 úplně hluchý. Po jeho smrti se teprve počal projevovat zájem o jeho hudbu. Největší opera B. Smetany „Prodaná nevěsta“ byla předváděna po prve v Vídni, ale brzy pronikla do celého světa a dokonce zde*

v *Terezíně* se předvádí. Druhé jeho velké dílo je „Hubička“, která je však v cizině méně známa. Ve stáří složil Smetana slavnou symfonickou báseň „Má vlast“, jež se skládá z částí: „Vltava“, „Vyšehrad“, „Z českých luhů a hájů“, „Blaník“ a „Tábor“...“ (Vedem č.16, 1944, str. 570).

Druhý ročník časopisu **Vedem** obsahuje mnoho příspěvků, které svojí formou připomínají právě přednášky. Témata jsou z nejrůznějších oblastí vědy, kultury i filozofie, pro zajímavost například: *Encefalitis* (Vedem č.4, str. 457-458, autor „MUC. Herbert“), *O hudbě* (Vedem č.14, str. 551-553 a dále, cyklus na pokračování, autor O. Lehenhart), *O náboženství* (Vedem č.16, str. 565-567, autor K. Kotouč), *Mahatma Gandhi* (Vedem č.22, str. 680-686, nesignováno), *Výchova. Rodiče a děti* (Vedem č.25, str. 725-729, autoři V. Roth, „Don“ – H. Fischl), *Kouzelná flétna* (Vedem Májové číslo, 1944, str. 641-642, autor „Piňťa“ – E. Mühlstein), *O výrobě umělého ledu* (Vedem Májové číslo, 1944, str. 644-645, autor „Lední medvěd“).

Vzdělávacího rázu byly i některé pravidelně se opakující rubriky. *Toulky Terezínem*, úspěšný seriál v časopisu **Vedem**, představoval různá pracoviště a budovy ghetta. Děti-redaktoři je na svých výpravách městem navštěvovaly a při rozhovorech se zaměstnanci o nich zjišťovaly nezbytné informace. Ty potom zpracovaly v článcích, jejichž prostřednictvím seznamovaly své kamarády s činností některých terezínských institucí a s Terezínem vůbec. Pro ilustraci uvádím tyto příspěvky: *Odvšivovací stanice* (Vedem č.10, 1943, str. 60), *Hasičská strážnice* (Vedem č.14, str. 88, autor P. Ginz), *Zentralleichenkammer* (Ústřední krematorium, pozn. aut.) (Vedem č.17, str. 107-108, autor P. Ginz), *Dětská pekárna* (Vedem č.22, str. 142-143, autor „Akademie“), *Zentralbad* (Ústřední lázeň, pozn. aut.) (Vedem č.52, str. 426-427, autor „Medik Šnajer“ – J. Grünbaum).

I chlapeč z domova Nešarim prokázali pozorovací schopnosti při cestách ulicemi ghetta. Důkazem jsou příspěvky *Terezínská prádelna* (Rim Rim Rim č.12, 1944, str.3) a *Ptactvo v Terezíně* (Rim Rim Rim č.12, 1944, str. 2, viz. příloha str. 74)

Reportáž z ústavu kojenců, téma typicky ženské, je dílem dívek z **Bonaca** (Bonaco č. 6, 1944, str. 11).

Dokonce i v časopise nejmladších autorů, kterým byl **Hlas půdy**, mají své místo rubriky, které bychom mohli nazvat zábavně poučnými. Jedna z nich obsahuje hádanky, křížovky a rébusy, které vymýšlely děti (Hlas půdy č.1, 1944, str.6, č.2, 1944, str.10, č.3, 1944, str.10-11).

Časopis psaly desetileté děti, u kterých můžeme těžko očekávat hlubší úvahy o životě a správném chování, proto se mezi dříve citovanými ukázkami zatím neobjevil žádný příspěvek

z tohoto časopisu. Jejich svět, i když uzavřený mezi hradbami terezínského ghetta, byl stále světem dětským. Nezabývaly se filozofickými otázkami, ani neřešily složité výchovné a morální problémy. To, co zaměstnávalo jejich mysl a fantazii nejvíc, byla přítomnost nevídaného hosta jejich provizorního půdního domova, kterým byla krysa. Věnovaly jí několik příběhů, které se zachovaly na stránkách časopisu: „15. prosince se k nám nastěhovala nepřátelská osoba. Kterým transportem přijela, nevím, asi podvodním S.R. Jméno nám neřekla, ale na její betrolí byla cedule: Krysa všechno sežere. J.R.A. Q 306. Za trámem. – Přišli ji navštívit známí páni... Dali jí maso a krém (otrávené maso a krém na boty). Až na základě Hančiných kalhot jsme dostali past. Tak počla nová honba.“ – autorka E. Brocková. (Hlas pudy č.2, 1944, str.4-5). Od stejné autorky je i další příspěvek na toto téma: „Slečna krysa. Byla jednou jedna mladá krysa. Dala si záležet, aby jí každý říkal slečno. Pracovala v putzkoloně (úklidová skupina, pozn. aut.). Bydlela na půdě Q 306 pod trámem. Ráno a večer chodila pracovat. Hadr měla z tepláků, které nám rozkousala, koště měla také z toho. Kbelík měla ze šlupek od salámu. V bříšku měla špek a jíšku. Jednou přišla z práce domů a uviděla past. Jé, té se nebojím a opravdu se do pasti nechytla.“ (Hlas pudy č.3, 1944, str. 1).

Příspěvky v **Hlasu pudy** nejsou sice tak zřetelným obrazem výchovného úsilí dospělých obyvatel ghetta, jako je tomu v případě časopisů starších dětí, ale přinejmenším dokládají nadání a pozorovací talent nejmladších autorů. A také jejich touhu vyrovnat se starším kamarádům z ostatních domovů, neboť ti byli bezpochyby inspirací pro vznik časopisu domova Q 306. I tento časopis si zaslouží zmínku, i když tematicky tolik nezapadá do mé práce. Není vyloučeno, že i v tomto případě vzešla prvotní myšlenka založit časopis ze strany někoho z dospělých (matky, ošetřovatelky).

Zajímavým a originálním nápadem byl *Slovník cizích slov*, ve kterém jsou vtipným způsobem definovány některé výrazy typické pro jazyk terezínského ghetta: „Ältestenrät – Kruh starých pánů z mladých transportů...Árijec – Cizopasník, skvící se prázdným místem na levé straně kabátu... Bäckerei – Rozdělujeme na „schwarz“ und „weiss“. Ve „schwarz“ se vyrábí náš chléb vezdejší a ve „weiss“ se dělají rozmanité buchty (s krémem, večere v Kinderküche a v Diätküche)...Balíček – Jedna z nejradostnějších chvil našeho chmurného života...“ – autoři Mariana Kornová a Jan Brod. (Hlas pudy č.2, 1944, str. 3-4).

V situaci, kdy byli Židé jako národ ponižováni tím nejhorším způsobem, bylo zapotřebí ukázat židovským dětem, že nepatří k podřadné rase, jak to hlásali nacisté. V Terezíně žilo množství významných osobností a vzdělaných lidí. Děti se s nimi setkávaly, poslouchaly

jejich přednášky a vážily si jich. Probouzela se v nich národní hrdost. Samy začaly pátrat po dalších velikánech z historie svého národa. Tak v časopise **Vedem** vznikl seriál *Profily*, ve kterém autoři představovali některé z výrazných postav kultury, vědy a společenského života, které měly židovský původ: *Charlie Chaplin* (Vedem č.26, str.169-170), *Lazar Zamenhof** (Vedem č.27, str. 176, autor J. Stiassny) a další.

Dětští autoři nezapomínali ani na četbu oddechovou určenou k pobavení. Ve všech uvedených časopisech byly pravidelně zařazeny povídky, romány, básně, hádanky a kvízy (viz kapitola 4.2). Nutno poznamenat, že i mnoho článků rázu vzdělávacího bylo napsáno čtivou a poutavou formou. Mohli bychom je tedy rovněž zařadit mezi četbu oddechovou nebo zábavnou.

V kapitole 4.2 jsem zmínila i zábavnou funkci terezínských dětských časopisů. Je proto na místě zařadit i ukázky z této oblasti. Výchovné působení ze strany dospělých zde není patrné přímo. Jedná se opravdu o četbu určenou k pobavení. Vychovatelé však v dětech podněcovali aktivitu a tvořivost. Lze tedy říci, že i tyto příspěvky, tak jako samotný vznik časopisů, jsou výsledkem jejich výchovné práce. Všechny následující ukázky jsou současně dokladem bohaté dětské fantazie, kterou nedokázaly utlumit ani hradby terezínského ghetta. Nelze ovšem vyloučit ani vliv dospělých vzorů z řad spisovatelů a básníků, případně starších kamarádů, kterými se autoři mohli inspirovat.

Začněme u nejmladších autorů, dětí z domova Q 306. Povídka *Sloní dvojčata* je společným dílem Kitty Langendorfové a Míly Kosinerové: *„Toby a Tommy byli sloní dvojčata, kteří bydleli v džungli. Byli si úplně podobní. Stále si spolu hráli, nikdy nebylo vidět jednoho bez druhého ani chvíli. Jednoho dne Tommy utekl. Maminka povídala Tobymu: „Buď hodný, přijdu brzy, jdu hledat Tvého bratra.“ A odešla. Ale Toby neuposlechl a utekl do džungle, aby také hledal svého bratra. Šel a potkal klokana. Ptal se ho: „Neviděl jsi mého bratra? Vypadá zrovna tak jako já.“ „Neviděl,“ odpověděl klokan. Toby utíkal hlouběji do džungle. Potom potkal opici..... „Ano,“ řekla opice, „vím, kde je tvůj bratr. „Posaď se tedy na moje záda a dovez mě k němu.“.....“Tvůj bratr je tam na tom slunném poli,“ řekla opice..... Toby spěchal ... na širé pole. Tam spatřil vedle sebe tmavý stín. Myslel, že to je jeho bratr a spěchal s ním k opici. Když však přišel pod stromy do stínu, stín zmizel...“ (Hlas pudy č.3, 1944, str. 4).*

*) Ludvík Lazar Zamenhof (1859 – 1917) – oční lékař, tvůrce esperanta (pozn. aut.)

Román na pokračování *Klub pěti terciánů* se v časopise **Rim Rim Rim** objevil už v prvním díle. Jeho autorem byl šéfredaktor Pavel Lion. Inspirací mu mohly být příběhy Foglarových Rychlých šípů. Podobnost je poměrně nápadná i z následující krátké ukázky. Jedná se o část úvodní kapitoly s názvem *Klub se tvoří*: „Uprostřed skladu na prkna, patřícímu firmě Černík a spol., sedělo šest hochů, žáků to třetí třídy karlínského gymnasia. Zde by v nich však nikdo nepoznal studenty. Byli oděni většinou do starých šatů a seděli na prknech. Nejstarší z nich, Vlád'a Bušin, právě něco ostatním vykládal, živě při tom rozhazuje rukama: „Říkáte, uděláme si klub, ale znám to, za měsíc už o něm nebudete ani vědět,“ pravil, ale projevy nesouhlasu mu dávaly na jevo, že ostatní s ním nesouhlasí. „Proč bychom si klub neudělali, vždyť mimo Vládi jsou s ním všichni srozuměni.“ Považte co výhod by to mělo! Drželi bychom spolu ve škole, z žižkováků by jsme nemuseli mítí strach, protože by nás na ně bylo dost. Četl jsem jak se takové kluby dělají. Sepsali bychom si listinu o tom, jaký má náš klub být, pak by se na ní každý podepsal a zakopali bychom ji zde na Maninách do země a zde by zůstala tak dlouho, dokud by trval náš klub.“ pravil Petr Holý, štíhlý opálený kluk...“ (Rim Rim č.1, 1944, str. 9).

Z rozsáhlé tvorby mladých tereziánských básníků zařazují báseň *Vzpomínka na Prahu*, kterou napsal tehdy patnáctiletý Petr Ginz. Z jeho slov zřetelně cítíme smutek a stesk po ztraceném domově:

*„Jak dlouho již je tomu,
co viděl jsem naposled
slunce zapadat za Petřínem.
Tu Prahu líbal uszlzený hled,
když halila večerním stínem.
Jak dlouho nezalehl v můj slech
líbezný šumot jezu Vltavy?
Dávno již, Václaváku ruch
zapomenut vytratil se z hlavy.*

*Ta neznámá pražská zákoutí,
ve stínu Jatek a slepých stok,
jak těm se vede? Sotva se pro mne zarmoutí
tak, jak já pro ně. – Je tomu téměř rok.-*

Již skoro rok dřepím v šeredné díře

místo Tvých krás jen pár ulic mám.

Jak v kleci zajaté divé zvíře.

Praho, kamenná pohádka, vzpomínám!“ (Vedem č.7, 1943, str. 39)

Z časopisu **Bonaco** jsem vybrala něco pro „chytré hlavy“. Autorkou příspěvku je „Míla“ (Miloslava Böhmová): *„Ke cvičení paměti odpovězte na tyto otázky ze všech oborů. Nejsprávnější odpovědi budou odměněny. Výsledky odevzdejte nejpozději do...března 44 redakci. Doufám, že to bude samostatná práce každého jednotlivce! – 1. cena – moučník, 2. cena – karbanátek, 3. cena – knedlík..... Kdo byli Jakobíni a kdo Žirondisté?, Ve které bitvě byl Napoleon poražen?, Kdo byla Pythia?, Které ženy byly odměněny Nobelovou cenou za nejlepší literární díla?, Co je totální válka?, Kdo je kulak?, O čem jedná slavistika?, Které vzácné prvky znáte?, Kdo byl Mendělejev?, Vysvětli Archimédův zákon.“ (Bonaco č.3, 1943/1944, str. 24). Zodpovězení otázek vyžadovalo studium odborné literatury, pravděpodobně v knihovně, která v Terezíně vznikla z knih, které si s sebou přivezli lidé ze svých původních domovů. Nabízené ceny byly pro dívky v terezínské bídě výbornou motivací k samostatnému studiu.*

Na závěr ještě část jednoho z příspěvků v rubrice *O jednom z nás* z časopisu **Vedem**. V ní různí autoři představovali některé z obyvatel domova I. V uvedené ukázce se jedná o Hanuše Kominíka, zvaného Baron Prášil, Ramses, Tučlas či Komiňas. Autorem je opět Petr Ginz: *„Je milý tloušťík. Je oděn do černých kalhot, které mu sahají skoro až ke krku. Na hlavě má světlou čupřinu. Je vždy úžasně informován o stavu války, ví přesně co říkali nedávno význační lidé, je zpraven o počtu desertérů z Terezína, zkrátka, je to vševěd. Umí vypravovat též prima historky ze svého dětství, např. jak viděl jet auto, to auto skákalo po schodech, na pobřeží vjelo do vody, přeplulo Vltavu a na protějším břehu se vydrápalo na Letnou. Potom zamávalo křídly a vzneslo se majestátným letem někam k Dejvicím. Takových pravdivých příběhů umí vypravovat na sta. Nyní je z něho velký holčičkář. Když jde jeho Lianka kolem okna, samou horlivostí potrhá zatemnění, aby ji spatřil. Ale jinak je to bodrý chlapík, který rozumí legraci.“ (Vedem č.18, 1943, str. 118). Tyto vtipné, lehce ironické postřehy do žánru zábavné literatury patří jistě právem.*

Uvedené citace z dětských časopisů jsou pouze letným náhledem. Stránku za stránkou, příspěvek za příspěvkem bychom je mohli pročitat a ve většině z nich bychom našli odraz vlivu vychovatelů a učitelů žijících v terezínském ghettu. I když třeba pouze v tom, že

dospívající dívky a chlapce přiměli ke studiu, k zamyšlení se nad světem a nad sebou samým. Naučili je také dívat se kolem sebe a vnímat obyčejné věci místo potulování se po ulicích bez cíle a bez smyslu. Rozhodně to nebyla práce jednoduchá, zvlášť uvědomíme-li si, že někteří z vychovatelů byli jen o pár let starší než jejich svěřenci. Obdiv si zaslouží i za to, s jakým zápalem vykonávali svoji práci v podmínkách, které si dnes jen těžko dokážeme představit a navíc s vidinou hrozby blížící se smrti.

ZÁVĚR

Ve své práci jsem chtěla na příkladu vybraných ukázek z časopisů, které v Terezíně v letech 1942 – 1944 vydávaly židovské děti, představit charakter výchovné koncepce, kterou zde vytvořili představitelé židovské samosprávy. Během studia dochovaných čísel časopisů jsem si uvědomila, že to nejsou pouze články a úvahy dětských autorů, ve kterých lze vysledovat vliv činnosti vychovatelů, ale že je zapotřebí komplexnější pohled.

Pokud chceme hledat v terezínských dětských časopisech odraz práce a osobního příkladu vychovatelů a samozřejmě i učitelů, musíme konstatovat, že již pouhá existence těchto výjimečných, dalo by se říct unikátních výtvorů, je toho významným dokladem. Prvotní myšlenka týkající se vzniku časopisů většinou vzešla právě od vychovatelů a děti se jí s nadšením chopily. Časopisy se pro ně staly způsobem seberealizace a důležitým společným dílem, ale i zábavou a poučením. Nejenom jako pro budoucí čtenáře, ale hlavně jako pro autory, kteří museli vymýšlet náměty, shánět informace a vše potom samostatně zpracovat. Děti se navíc naučily trávit volný čas smysluplnou činností, která přinášela užitek nejen jim, ale i ostatním obyvatelům domova a stmelovala jejich kolektivy.

Aniž by si to uvědomovaly, osvojovaly si děti při tvorbě časopisů spoustu důležitých věcí. Kultivovaly svoje vyjadřovací schopnosti v rodném jazyce, což je na první pohled patrné z citovaných ukázek, jejichž jazyková i stylistická úroveň je s ohledem na věk autorů opravdu vysoká, dokonce i u nejmladších autorů. Získávaly také spoustu nových a zajímavých vědomostí a dovedností, a to nejenom četbou, ale i při tvůrčí práci. Musely se naučit vyhledávat a zpracovávat informace z dostupných zdrojů, kterých neměly k dispozici příliš mnoho.

Velice důležitou, a to z výchovného hlediska, byla také skutečnost, že získané znalosti děti předávaly prostřednictvím článků svým vrstevníkům. Každý příspěvek obohatil tedy nejenom autora, ale i všechny čtenáře, stal se skutečným výchovným prostředkem.

Při pročítání ukázek se na různých místech setkáváme s hlavní myšlenkou terezínské výchovy – šlo o „výchovu v a pro společenství“ (viz kapitola 4). Nejde pouze o to, že vychovatelé zdůrazňovali význam kolektivního cítění, dobrých vztahů a zodpovědnosti a děti se s těmito myšlenkami postupně ztotožnily. Působení mezilidských vazeb se projevovalo i v dětské tvorbě. Děti žily v kolektivu, ze kterého čerpaly řadu námětů pro svoji tvorbu, zejména pro kritické úvahy a články výchovného rázu, kterými se obracely ke svým kamarádům (tedy zpět ke kolektivu), aby je upozornily na negativní jevy v oblasti chování,

morálky, nebo hygieny. Přesně tak, jak je na podobné problémy upozorňovali vychovatelé. Tato skutečnost je v citovaných ukázkách na několika místech zřetelně doložena.

Kromě svého osobního názoru vkládali autoři do článků, ať už záměrně, nebo bezděčně, i názory převzaté od vychovatelů. Z citovaných ukázek, které jsem použila v práci, je tento fakt zjevný. Zejména v případě časopisu **Vedem**, kde máme možnost přečíst si i části úvodníků psaných vychovateli, ve kterých jsou jejich názory a myšlenky vyjádřeny autenticky. V příspěvcích dětí pak můžeme sledovat velice podobnou linii myšlení, je zde jasný vliv dospělých. Odpovědný přístup dětí k otázkám morálky a zdravotní výchovy, schopnost kriticky se zabývat vlastními chybami, ale i zájem o zdokonalování sama sebe a o pomoc druhým lidem, to vše jsou toho příklady. Příklady doložené jejich vlastními slovy v podobě zde citovaných článků, úvah či básní.

Právě tímto způsobem se časopisy staly účinným prostředkem výchovného působení uvnitř kolektivu. Po mnoha letech od jejich vzniku se o tom můžeme dnes přesvědčit i my. Ve zmenšeném měřítku i prostřednictvím této práce. Citované ukázky jsou dokladem o usilovné a namáhavé práci terezínských vychovatelů, kteří v těžko představitelných podmínkách ghetta dokázali zapůsobit na děti a ovlivnit jejich chování i postoje a společně s nimi vytvořit poměrně dobře fungující dětské kolektivy.

Časopisy se staly i v tomto směru nástrojem výchovy. Byly pojítkem mezi členy kolektivu. Vzájemná sounáležitost, podpora a spolupráce je v některých příspěvcích jasně vyjádřená. Navíc práce pro časopis nebyla pouze individuální zájmovou činností. Utvářela v dětech pocit zodpovědnosti ke kolektivu. Pracovní morálka každého jednotlivce se odrazila ve výsledku celé skupiny. Právě význam práce pro člověka a jeho rozvoj vychovatelé zdůrazňovali i na stránkách časopisů.

Tvorba v časopisech terezínských dětí v sobě tedy nese stopy výchovného úsilí dospělých, ale kromě toho je i zdrojem poučení a zábavy pro čtenáře (a pochopitelně i pro samotné autory), a proto jsem do své práce zařadila i některé citace z takto zaměřených příspěvků. Vychovatelé se snažili vytvořit dětem prostředí, které by se co nejvíce podobalo normálnímu životu na svobodě. A k takovému životu vzdělání a zábava neodmyslitelně patří. Děti byly vedeny k pozitivnímu myšlení a k víře v lepší život v budoucnosti. Bylo to důležité proto, aby jejich psychika byla odolnější vůči tlaku okolního prostředí a těžké životní situace.

Pro všechny následující generace obsahují časopisy terezínských dětí ještě jedno důležité poselství. Lze z nich vycítit neuvěřitelnou vnitřní sílu mladých autorů a touhu dokázat světu svoje schopnosti. Jsou věčně živou manifestací nezdolnosti a morálního vítězství člověka, v tomto případě dokonce pouhého dítěte, nad zlem. Práce spojená s tvorbou časopisů byla

vyjádřením smyslu života a tím autorům pomáhala udržovat si psychickou rovnováhu a dodávala jim sílu potřebnou k přežití. Takový způsob uvažování není vlastní dětskému myšlení, v pozadí tedy opět stojí vliv a osobní příklad terezínských vychovatelů.

Úplný závěr této práce patří poslední ukázce z časopisecké tvorby terezínských dětí. Jedná se o báseň nazvanou *S tebou, matko* od Zdeňka Ohrensteina (Ornesta, přezdívka „Orče“). Vyjadřuje onu výše zmíněnou nezdolnost a odhodlání spolu s autorovým přesvědčením, že jednoho dne přijde lepší, svobodný život:

*„Ve špíně, kalu a hladu zde trpíme,
vhození v propast tmy, nescetných bolů,
pod rukou pánů a bezprávím upíme,
matko má, navždy my půjdeme spolu!*

*Půjdeme za sluncem, třebaže znaveni,
půjdeme statečně stopami bratrů svých,
půdeme, třebaže ranami zmámeni,
půjdeme k východu v krvavých kalužích.*

*Daleko dojdeme, tam někam za hory,
ve světě čistého, ve světě rovnosti,
ve světě, kde vlají svobody prapory,
kde se již nemyslí na dávné bolesti.*

*Vyjdem a dojdem, byť cíl náš daleký
se svěžím úsměvem vyhrajem v závodu
maminko, zůstanem u sebe navěky
majíce právo žít, majíce svobodu.“*

(Vedem č.22, 1943, str. 140).

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

Odborná literatura:

- BĚLYCH, G. G. a A. I. PANTĚLEJEV. *Republika Škid*. Praha: Svět sovětů, 1963.
- CIPRO, Miroslav. *Václav Příhoda a výchova*. Praha: vydáno vlastním nákladem, 1994.
- FRANKL, Viktor Emanuel. *A přesto říci životu ano: Psycholog prožívá koncentrační tábor*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, s.r.o., 2006. ISBN 80-7192-848-8.
- HOŘEC, Jaromír. *Deníky dětí: Deníky a zápisky z koncentračních táborů*. Praha: Naše vojsko, 1961. ISBN D-09-10240.
- CHLÁDKOVÁ, Ludmila. *Terezínské ghetto*. Praha: V Ráji, 2005. ISBN 80-86758-18-4.
- KÁRNÝ, Miroslav a Margita KÁRNÁ. *Terezínské studie a dokumenty*. Nadace Terezínská iniciativa: Academia, 1996. ISBN 80-200-0582-X.
- KASPEROVÁ, Dana. *Výchova a vzdělávání židovských dětí v protektorátu*. Praha: FFUK, 2010. ISBN 978-80-7308-327-4.
- KOTOUČ, Kurt Jiří, Marie Rút KRÍŽKOVÁ a Zdeněk ORNEST. *Je mojí vlastní hradba ghatt?.* Praha: Aventinum, 1995. ISBN 80-7151-528-0.
- MAKAROVA, Elena. *Pevnost nad propastí. Já, děcko bloudící?.* Praha: Bergman, 2009. ISBN 978-80-904207-2-4.
- MAKAROVA, Elena, Sergei MAKAROV a Victor KUPERMAN. *Univerzita přežití*. Praha: G plus G, 2002. ISBN 86-86103-54-4.
- MEDYNSKIJ, E. N. *Anton Semjonovič Makarenko: Jeho život a pedagogická tvorba*. Praha: Dědictví Komenského, 1950, s. 21 - 41.
- PAVLÁT, Leo. *Židé - dějiny a kultura*. Praha: Židovské muzeum v Praze, 2005. ISBN 80-86889-11-4.
- POSSELTOVÁ - LEDEREROVÁ, Hana. *Máma a já: Terezínský deník*. Praha: G plus G, 1997. ISBN 80-86103-00-5.
- PRESSBURGER, Chava. *Deník mého bratra*. Praha: Trigon, 2004. ISBN 80-86159-54-X.
- REDLICH, Egon. *Zítřejede, synu, pojedeme transportem*. Brno: Doplněk, 1995. ISBN 80-85765-40-3.
- TICHÝ, František. *Princ se žlutou hvězdou*. Praha: GEUM, 2014. ISBN 978-80-87969-05-2.

Dětské terezínské časopisy:

Bonaco. Terezín, 1943 - 1944. Archiv Oddělení pro dějiny šoa, Židovské muzeum v Praze. Sběrka: Terezín. Inventární číslo: 306. Karton: 75

Hlas půdy. Terezín, 1944. Archiv Oddělení pro dějiny šoa, Židovské muzeum v Praze. Sběrka: Terezín. Inventární číslo: 306. Karton: 75

Rim Rim Rim. Terezín, 1944. Archiv Oddělení pro dějiny šoa, Židovské muzeum v Praze. Sběrka: Terezín. Inventární číslo: 306. Karton: 75

Vedem. Terezín, 1942 - 1944. Sběrka Památníku Terezín, Inv. č. A 1317

Skeny časopisů:

Bonaco a Hlas půdy – poskytnuto Židovským muzeem v Praze. Archiv Oddělení pro dějiny šoa, Židovské muzeum v Praze. Sběrka: Terezín. Inventární číslo: 306. Karton: 75

Rim Rim Rim – poskytnuto Památníkem Terezín. Sběrka Památníku Terezín, Inv. č. A 1189

Vedem – poskytnuto Památníkem Terezín. Sběrka Památníku Terezín, Inv. č. A 1317

Citace a skeny z výše uvedených časopisů byly použity se souhlasem Památníku Terezín a Židovského muzea v Praze.

Ostatní zdroje:

Institut Terezínské iniciativy. [Http://www.terezinstudies.cz](http://www.terezinstudies.cz) [online]. 2015 [cit. 2016-01-02].

Terezínská štafeta. [Http://www.terezinskastafeta.cz](http://www.terezinskastafeta.cz) [online]. 2010, 2014 [cit. 2016-01-02].

Židovské muzeum v Praze. [Http://www.jewishmuseum.cz](http://www.jewishmuseum.cz) [online]. 2013, 2016 [cit. 2016-01-02].

